БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ.
АПРЕЛЬ
5
СРЕДА
№ 80 (8848).
Өртээ 2 көп.

РАЙКОМ БОЛГАШ КОЛХОЗТУҢ ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ

Партияның көдээ эге организациялары шуут-ла колхоз, совхоз бүдүрүлгезинде хаара туттунган кижилер ортузунга ажылдап, партияның политиказын ажылчы чоннар ортузунга төлептиг-биле боттандырып, организастыг ажылды чорудуп турар. Оларның дайынчы шинээзинден болгаш идепкейлиг ажылындан, ажыл-херекти билдилиг-биле баштаарындан бистиң планнарывыстың күүселдези улуу-биле хамааржыр. Партияның көдээ эге организацияларын быжыглаар, оларның ролюн бедидер, эргелерин, хүлээлгелерин болгаш ажыл-чорудулгазын калбартыр талазы-биле СЭКП Төп Комитеди доктаамал сагыш салып келген.

СЭКП-ниң район комитеттери партия эге, салбыр, бригада организацияларының, бөлүктериниң ажылын кичээнгейлиг анализтеп, дуржулгазын доктаамал сайгарып, олар туруштуг, шудургу чорууну көргүзүп, ооң түңнелинде көдээ ажыл-агыйның адыр бүрүзүнге шиитпирлиг салдарны чедирерин дээш хемчеглерни ап турар. Олар ажыл-агыйны удуртуп-башкарарының, кижилер-биле ажылдаарының дуржулгазын чыл бүрүде байыдып турар.

СЭКП Каа-Хем райкомунуң колхозтарда партия организацияларын удуртуп турарының дуржулгазында өөредиглиг чүүлдер хөй. Бо болза көдээ ажыл-агый талазы-биле республиканың бир улуг районнарының бирээзи. Тараа бүдүрериниң болгаш садарының республика планының үштүң бир хуузун ол күүседип, мал ажылындан алыр продукцияны бүдүрер талазы-биле база чугула черни ээлеп турар. Аңаа районнуң беш колхозтары боттарының үлүг-хуузун төлептиг-биле киирип, планныг даалгаларын чедиишкиннииг күүседип, чамдыктары республикада мурнакчы ажыл-агыйларның санынга кирген.

Колхозтарда партия эге организациялары ажыл-херекче ханылап кирип, көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң деңнелин бедидерин чедип алырынче ишчилерни хаара тудуп келген. Эге организацияларның дайынчы шинээзин бедидер айтырыг СЭКП райкомунуң ажыл планында чугула черни ээлеп турар. Сооңгу үеде райкомнуң бюрозунга малчыннарны суурларга доктаамал чурттадырынче шилчидер дугайында СЭКП обкомунуң IX пленумунуң шиитпирлерин ажыл-агыйларда боттандырып турарының, «Коммунизмче орук» биле «Октябрь 14 чылы» колхозтарда партия хүрээлениниң өзүлдезиниң болгаш аныяк коммунистер-биле ажылдың, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарын пропагандалаар талазы-биле «Тиилелге» колхозта партия организациязының ажылының дугайында дээш, өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрген. Аңаа отчёттарны ол колхозтарда парторганизация секретарьлары кылган. Айтырыгларны белеткээринге активчилерни хөйү-биле киириштирип, кижилерниң санал-оналдарынга үндезилеттинген шиитпирлерни хүлээп ап, оларның күүселдезин организастааны — парторганизацияларның дайынчы шинээзин бедиткен.

Парторганизациялар амгы үеде колхозтарның экономиказын ханызы-биле сайгарып, ооң чогуур түңнелдерин үндүрүп, ону быжыглаарының аргаларын доктаамал айтып турар. «Ленинчи орук» колхозта экономиктиг ажылдың байдалының, «Октябрь 14 чылы» колхозтуң Мергенде сүт-бараан фермазының ажылын экижидер хемчеглерниң, «Октябрь 30 чылы» колхозта кыштаглаашкынның байдалының дугайында айтырыгларны райкомнуң бюрозунга база чугаалашкан. Район күрүнеге эът болгаш сүт садарының бо чылдың бирги кварталының планын хуусаа бетинде ажыр күүседип, районнуң партия организациязы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин ажыл-херекке боттандырарынче ажылчы чоннарны хаара тудуп турар.

Районнуң партия организациязының дайынчы шинээзи партияның эге организацияларының, бүгү коммунистерниң ажыл-чорудулгазындан, идепкейинден хамааржыр. Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхозта партия эге организациязы ажыл-агыйны хөгжүдеринге улуг салыышкынны киирип турар. Колхоз эрткен чылын күрүнениң планныг даалгаларын долузу-биле күүседип, малга быжыг чем-суурну тургузар дээш социалистиг чарыштың эгелекчизи болуп, бүдүн чартык чылда хереглеттинер мал чемин белеткеп алгаш, малын хүр, чаагай кыш ажырар аргалыг болган. Мында хөй эвес составтыг эге организацияда колхозтуң адырлар аайынга таарыштыр ийи партбөлүктү тургускан. Сезоннуг ажылдар үезинде түр партбөлүктер тургузар дуржулга база бар. Ындыг практика ажыктыг дээрзин ооң чижээ-биле тургускулап турган өске-даа черлерде ындыг партбөлүктерниң ажыл-чорудулгазы бадыткап турар. Колхозта экономиктиг анализ эки тургустунган болгаш ажыл-агыйны шын башкарарынга улуг идигни берип турар.

Парторганизацияларның дайынчы шинээзи хөй чүүлдерден хамааржыр. Аңаа бир чугула чүве — эге организацияны кым удуртуп турарындан хамааржыр. Колхозта коммунистерниң ажыл-чорудулгазының түңнели партбюронуң секретарының идепкейинден болгаш политика талазы-биле дадыкканындан, ажыл-агыйның адырларын болгаш ында байдалды ханы билиринден болур. Көдээде эге организацияларның удуртукчулары партияның директиваларын болгаш үстүкү органнарының айтыышкыннарын чугаа чок күүседиринче коммунистерни организастап шыдаар, удуртуп билир төлептиг, дуржулгалыг кижилер болур. Ындыгларга Каа-Хемде «Тиилелге» колхозта парторганизациязының секретары Николай Дамбаевич Моңгуш, Таңдыда «Коммунизмниң херели» колхозтуң — Кенден Доспанович Ооржак, «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң — Никифор Петрович Кононенко. Бай-Тайгада «Мурнакчы» колхозтуң — Доңгак Демдекович Мижит-оол болгаш өске-даа эштер хамааржыр.

Партияның көдээ эге организацияларын тодаргай удуртуп турарының чижектерин СЭКП-ниң Бии-Хем райкомундан көрүп болур. Боттарының организакчы болгаш политиктиг ажыл-чорудулгазын чогаадыкчы ёзу-биле сайзырангайжыдып, олар ховуларга болгаш фермаларга күш-ажылчы хүн бүрүзүн шалыпчы хүн кылдыр ажылдаарын чедип алыр дээш, ажыл-агыйларның экономиказын быжыглаар дээш күжениишкинин салып турар.

Партия райкомнарының көдээде парторганизацияларының база бир чугула сорулгазы — идей-политиктиг ажылдың деңнелин бедидери болур. Мањаа бир чугула чүүл көдээ ишчилерни коммунизмниң идеалдарынга кижизидери, оларның политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин бедидери болур.

Партия райкомнары, көдээде эге организациялары ажыл-агый айтырыгларын чедиишкиннииг шиитпирлээринге, ажылчы чоннарны кижизидериниң айтырыгларынга дээштиг, таарымчалыг арга-хевирлерни ажылдап кылган. Ынчалза-даа ам-даа чамдык партия комитеттериниң ажылында четпестер хөй дээрзин демдеглевес аргажок. СЭКП-ниң Эрзин, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик райкомнары мал бажын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер айтырыгларны ханызы-биле анализтевейн, ооң чогуур түңнелдерин үндүрбейн турар, чер ажылын хөгжүдеринче кичээнгейни кошкак салып турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизи көдээ ажыл-агыйның бүгү адырларын улам ыңай көдүрерин айыткан болгай. Ону чедиишкиннииг шиитпирлээри, колхозтарда парторганизацияларның ажылының стилин улам сайзырангайжыдарындан, дайынчы арга-шинээзинден улуу-биле хамааржыр апаар. Ынчангаш ажылдың бо талазынче доктаамал кичээнгей салыр херек.

АПРЕЛЬ 15 —
КОММУНИСТИГ СУББОТНИК ХҮНҮ

Долу күжениишкин-биле

Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезиниң коллективи коммунистиг субботник хүнүнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын дугурушкан. Субботник эрттирериниң штавын тургускан. Ооң составында разрезтиң кол инженери, участоктар начальниктери, мурнакчы бригадирлер, партия, профэвилел организацияларының активчилери киржип турар. Апрель 15-те организастыг, бир демниг ажылдаарын хандырар дээш хемчеглерни баш удур ап, белеткелди калбарткан.

Кызыл субботада Тываның шахтёрлары 980 тонна хөмүр-дашты казып тывар, 10 муң кубометр даг породазын үндүр сөөртүр. Ол хүн разрезтиң коллективи 10,5 муң рубльдиң ниити продукциязын бүдүрүп үндүрер, 8 тонна демир кескиндизин чыып дужаар сорулгалыг.

Апрель 15-те разрезтиң дериг-херекселдерин камнап алганы материалдарның (электроэнергияның, кывар-чаар чүүлдерниң, чазылдырар материалдарның, одаар чүүлдүң болгаш өске-даа) күсели-биле ажылдадырын шиитпирлээн.

Разрезтиң инженер-техниктиг ажылдакчылары, албан-хаакчылары бүдүрүлге девискээриниң чаагайжыдарынга киржир.

— Тываның шахтёрлары беш чыл фондузунче 650 рубльди шилчидер сорулгалыг. Коммунистиг субботникке белеткелди бүгү участоктарда калбарткан, ол хүннү бүдүрүмчелиг ажылдың хүнү болдурар дугайында москвачыларның, ленинградчыларның кыйгызын деткип турар бис,— деп, разрезтиң директору Р. Х. Шагиахметов «Шынның» корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан.

Күш-ажылдың байырлалынга уткуштур

Кайгамчыктыг хүнге ажыл-ишчи белеткел чуртта чоруп турар. Апрель 15-те совет кижилерниң беш чыл планын күүседиринге боттуг салыышкынын киирериниче чүткүлү оларның коллективтиг болгаш тус-тузунда алган хүлээлгелеринде тодаргай илерээп турар.

Баштайгы медээлерни ёзугаар алырга. Минскиге 600 муң ажыг кижи субботникке киржир. Барык 7 миллион рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрер, ооң иштинде 200 трактор, 100 муң подшипник, 9,5 муң шак, хөй-хөй соодукчулар, «Минск-32» дээр санаалга машиназы, 50 муң хире эжеш идик бар. «Гомсельмаш» заводтуң коллективи силос ажаар 50 комбайнны бүдүрүп үндүрер дугайында сөзүн берген. Брест областың ажылчы чоннары 2,5 миллион ажыг рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрерин планнаан.

Чөөн Сибирьниң эң улуг тудуу — Братскгэстройнуң коллективи субботникке белеткенип турар. 40 муң хире тудугжулар болгаш монтажниктер, үлетпүр бүдүрүлгелерниң ажыл-ишчилери Братскиниң ыяш үлетпүр комплекстизиниң, алюминий заводунуң, чурттаар бажыңнарының тудуунга ажылдаар. Олар 550 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын күүседир. Тудугнуң хөй-хөй албан-хаакчылары шөлдерже чемишчидилгелерни сөөртүр болгаш үрезинге хереглээр картофельди ылгап арыглаар талазы-биле дузаламчыны Кобляковск совхозтуң ажыл-ишчилеринге көргүзер.

Калуга областың үлетпүр бүдүрүлгелери пландан ажыр чүс-чүс муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрер. Камнап алган материалдар-биле транспорт машиналарын, автомобиль - электродериглгезин, янзы-бүрү приборларны, улустуң хереглел бараанларын бүдүрер.

Мелитопольда (Запорожье область) мотор заводунга «Запорожец» автомобильдерниң 320 агрегадын, ооң хөй санныг артык кезектерин кылыр. Чиик үлетпүрнүң бүдүрүлгелеринге хереглээр элээн каш-каш машиналарны болгаш автоматтыг шугумнарны, хөй-хөй компрессорларны, соодукчу тургузулгаларны белеткээр. Мелитопольчулар беш чылдың фондузунга 1 миллион 400 муң рубльди киирер, ол болза эрткен чылда субботниктиинден дыка хөй.

1919 чылда Москва-Сортировочная депонуң ажылчыннарының эгелээшкинин база бир дугаарында деткээн Брянск-2 демир-орук белдириниң коллективи алды тепловозту болгаш электровозту, 240 чүък вагонун септээрин, 200 метр узун дурттуг демир-орук шугумун кылырын хүлээнген. Ол хүн локомотив депонуң машинистери поездилерни камнап алган одаар чүүл болгаш электроэнергия-биле чорудар дээн.

Апрель 15-те Забайкальск оруктуң бүгү локомотив паркы камнап алган одаар чүүл-биле ажылдаар.

СЭТА-ның корр.

Индияның даштыкы херектер министри Москвада

Индия Республиканың даштыкы херектер министри Сваран Сингх Совет чазактың аалчызы боор апрель 3-те Москвада келген.

Эп-найыралдыг ийи чурттуң күрүне туктары-биле шимээн Шереметьево аэродромга Сваран Сингхти ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко болгаш албанның өске-даа кижилери барып уткуп алганнар.

(СЭТА).

Чаа медээлер

ЛЬВОВ. Кулов дээр суурда алгы-кеш болбаазырадыр заводтуң тудуушкунунда технологтуг дериг-херекселдер кээп эгелээн. Ындыг бүдүрүлге — Украинаның барыын талазында эң баштай кылдынып турары ол.

ФРУНЗЕ. Кантының цемент-шифер комбинадының коллективи Киргизияның соңгу талазында эң улуг суг хөөлбээниң тудугжуларынче чаа продукция — дыка быжыг гидроцементиниң баштайгы эшелонун чүдүрүп чоруткан. Бо беш чылдың төнчүзүнде чүс метр хире тереңнеп, недүрлүр ужурлуг кылымал далайның плотиназынга бо чылын 27 муң тонна цементини төгер ужурлуг.

КАУНАС. Волганың автозаводунуң демдээ Каунаста көстүп келген. Ында чылдың-на «Жигули» дээр 13 муң автомобильдерни септээр заводту тудуп эгелээн. Аңаа «Жигулини» болгаш ооң артык кезектерин садар магазин база турар.

СЭТА-ның корр.

★

«Кызыл тараачын» колхозтуң Туран сүт-бараан фермазының коллективи бо хүннерде ССР Эвилелиниң алдарлыг бежен чыл оюн төлептиг уткуур дээш улуг сорук кирген ажылдап турар. Ферманың мурнакчыларының бирээзи бызаа ажаакчызы Самдан Торлаа (үстүнде чурукта) бо чылгы чаш бызааларны эки азырап турар.

Самдан Торлаага хамаарышкан бызааларның немелде деңзизи хонукта ортумаа-биле 700—800 грамм болуп турар. Ол ышкаш аныяк коммунист Туран хоорай Совединиң депутады Седипей Зоя база-ла мурнакчы саанчыларның бирээзи. (Адаанда чурукта).

А. МОНГУШТУН фотозу.

★

„Билиг“ ниитилелиниң республика конференциязы

Дүүн Кызылга республиканың «БИЛИГ» ниитилел организациязының X отчёт-соңгулдалыг конференциязы болуп эрткен. Аңаа республиканың «Билиг» ниитилел организациязының баштаар чериниң ажыл-чорудулгазының дугайында илеткелди ниитилелдиң баштаар чериниң даргазы эш **В. А. Копеёл** кылган.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле Көдээ ажыл-агый министерствозунда эге организациязының даргазы, делегат эш **А. Г. Тютина**, Ак-Довурактың эмнелгезинде эге организацияның даргазы, делегат эш **В. П. Осипова**, Эрзинниң «Чаа Орук» колхозта эге организациязындан делегат эш **К. Ч. Эренчин**, философия эртемнериниң кандидады эш **М. А. Чугуев**, Бии-Хемде «Билиг» ниитилел организациязының секретары делегат эш **Я. С. Глухенький**, ресвоенкоматта эге организациязындан делегат эш **С. Б. Хисамедимов**, Чадааның № 1 школада организациядан делегат эш **Д. Д. Ховалыг**, ВЛКСМ Барыын-Хемчик райкомунуң секретары эш **М. Т. Сая**, Каа-Хемде «Билиг» ниитилел организациязының секретары **Б. К. Губанов**, Улуг-Хем районнан келген делегат эш **Б. Т. Маады** СЭКП обкомунуң секретары эш **К. С. Шойгу** санал бергеннер.

Конференция республиканың «Билиг» ниитилел организациязының баштаар чериниң болгаш ревизия комиссиязының чаа составын соңгаан. Баштаар чериниң даргазынга эш **В. А. Копеёл**, харыысалгалыг секретарынга эш **А. С. Поляков** олар соңгутканнар.

Часкы хову ажылдарынга уткуштур

ЧЕТПЕСТЕРНИ КАТАПТАВАС ДЭЭШ

Часкы хову ажылдары эгелээринге чедир санныг хонуктар арткан. Жданов аттыг совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюн төлептиг уткуур дээш чарышка кириштиншаан, часкы тарылгага бүгү талалыг белеткенип турар. Бо чылын совхозтуң шөлдеринге 5300 га тараа болгаш мал чеми культураларны өстүрер.

Бо белен эвес сорулга дээрзин билдивигир. Тарылганы шыырлыг болгаш ой-шаанда чоруткаанындан келир күзүн ажыр дүжүттүң салым-хуузу шиитпирлеттинер. Ынчангаш бистиң тараажыларывыс, механизаторларывыс болгаш тускай эртемниглеривис эрткен чылын дүжүт дээш демиселге турган четпестерни шыңгыы анализтеп, ооң чылдагааннарын дилеп, тып келгеннер. Тараа болгаш мал чеми культураларының бир гадан алаа чогуур дүжүдү күүсеттинмейн барганы агротехниктиг чурумнарның бүрүн сагыттынмааның херечилеп турар. Чайгы база күскү чер аңдарылгазының планын совхоз күүседип келзе-даа, ону ажылдап кылырын, черниң ажыглалын экижидер хемчеглерни кошкаткан. Үрезиннивис шынары эки болза-даа, ооң хөй кезиин чазын удур аңдарган черге чаштырганындан дүжүт куду болган.

Шөлдерниң бок үнүштери-биле демисел бисте кошкак. Ооң уламындан хөрзүн үрелип, үнүштү сиген-чашпан үглей бээр. Шөлдерге өдек төгериниң планныг онаалдазын күүсетпейн келгенивис четпес. Шак мындыг четпестер тараа культураларының бот-үнезин улгаттырган.

Эрткен чылын 1500 га черге самолёт-биле гербицидти чаштырганы биске улуг дузаны чедирген.

Часкы ажылдарга техника белеткели бисте база багай эвес. Септезе чогуур 22 тракторнуң чүгле ийизи, 1 сеялка, 1 душильник арткан. Бо хүннерде ол белен болу бээр. Часкы тарылганы ийи ээлчег-биле чорударынга биске 56 механизатор херек. Оларны бүрүн четчелеп алган бис. Тараажыларга болгаш механизаторларга таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле Арыг-Үзүү бригадазының хову турлаазынче бир бажыңны көжүрген, электри чырыын киирер. Чупар-бажыңны тударын көрүп турар бис.

Суггаттыг черлерни чоп ажыглаарынче кичээнгей салып, 29 кижи составтыг ийи звенону үскеп, оларга тодаргай онаалдаларны бергилээн. Суггарыкчыларның материалдыг сонуургалын бедидер дээш, оларга немелде төлевир бээрниң чурумун доктаадып, ону оларның шуптузунга таныштырган.

Мал чеми культураларны өстүрериниче кичээнгейни кошкатпас деп шиитпирлээн бис. Сиген шөлдериниң баш бурунгаар ажаалгазын, суггарылгазын эрткен чылдан бээр эки эгелээн бис. Ону бо чылын уламчылап чорудар хемчеглер ажылдап кылдынган.

Үрезин белеткели бо хүннерде дооступ турар. Ооң 90 ажыг хуузу чажар шынарынга чедир арыглаттынган болгаш үрезин хораннаашкынынче кирер деп турар. Үрезин хораннаашкынынга киржир кижилерниң эмчи шинчилгезин, оларның өөредилгезин эрттирген.

Часкы тарылга үезинде тракторларны звенолай ажылдадыр, техниканың ажаалдазын тускай эдикчи-мастерлер кылыр эрткен чылдың дуржулгазын ажыглаары көрдүнген. Механизаторларның тараажыларның социалистиг чарыжының негелделерин ажылдап кылган, ооң түңнелин беш хонуктап үндүрерин чурумчуткан. Бүгү сезон үезинде тиилекчи болуп келген мурнакчылар Азас хөлге дыштаныр халас путёвканы алыр.

Совхозта партия эге организацияларының ажыл планнарынга үндезилээш, часкы хову ажылдарының үезинде чорудар политмассалыг ажылдарның планын партком бадылаан. Ждановчулар часкы тарылгага бүрүн белеткелдиг ужуражып турар.

Д. ДУГУР-СЕРЕН,
совхозтуң директору.

КАЙДА, КАНДЫГ ЧОРУП ТУРАРЫЛ?

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң № 1 хову бригадазы 1100 га черге таңгыс чылдыг сигеннерни тарыыр, ооң 40 хуузу суггат-биле хандыртынар деп, бистиң бижикчивис **Т. Очур-оол** бижип турар. Суггатчы бир звенону тургускан, ооң удуртукчузунга дуржулгалыг суггарыкчы Түлүш Агармааны быжыглаан. Звенога «С-100» деп бир тракторну берген болгаш суггатчыларны идиктер-биле, дериг-херексел-биле хандырган. Амгы үеде суггатчылар Хүүле унунда буга дозуунуң бүдүүн аштап, довурактап эгелээн.

«Улуг-Хая» совхозта часка техника белеткелиниң дугайын Көк-Чыраадан пенсионер **О. Таваа** бижээн. Ажыл-агыйда септелгеге кирзе чогуур 50 тракторнуң 42-зи септеттинген, 33 сеялка бүрүн белен.

Совхозтуң Арыг-Бажы салбырында № 1, 2 бригадалар часкы тарылгага белеткелди эки чоруткаанын бижикчи демдеглээн. Салбырның механиги, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады эш Доглут-Эниктиң удуртулгазы-биле М. Хуурак-оол, Ф Очук-Кара оларның бригадаларының кежигүннери септелгеге социалистиг чарыштың тиилекчилери болганнар. Ында септезе чогуур 19 трактор, 16 андазын, 26 сеялка белен.

Ол ышкаш Хендерге салбырның № 5 бригадазы техника септелгезин үлегерлиг чоруткаанын чагаада айыткан. Техника белеткелин салбыр механиги Т. Бора-Тараа, бригадир К. Комбу олар эки организастап шыдаан.

Чедиишкиннер-биле чергелештир часкы хову ажылдарының белеткелинде бар четпестерни бижикчи илередип турар. Совхозтуң Хайыракан салбырының № 4 хову бригадазында техника септелгези саадап турарын, Көк-Чыраада № 2 бригадада байдал оон дээредевейн келгенин ол бижээн.

Совхозтуң хову турлагаларында ниити чурттаар бажыңнарының септелгезин чорудуп, орун-дөжекти четчир кылдыр белеткээнин ында айыткан.

Эгелеп кирипкен

Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук» колхозтуң механизаторлары шык базырыышкынынче районга бир дугаарында, апрель 2-де эгелеп кирипкен. Колхозтуң Хайырлыг бригадазында ийи агрегат ол ажылды чорудуп турар. Ийи-үш хүнде чоруткан ол шенелдениң түңнелин көргеш, колхозтуң механизаторлары илиирткээшкинче массалыг кириптерлер.

Районга шык базырыышкынының шенелдезин ийи дугаарында «Бурунгаар» совхоз чоруда берген. Ооң механизаторлары илиирткээшкинин Кара-Суг деп черде чорудуп турар.

З. ШИН.

Техниктиг деңнел. Эки шынарлыг продукция

Бистиң республиканың эът болгаш сүт үлетпүрүнүң коллективтери партияның XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Бо талазы-биле кандыг ажылдарны кылырын СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1971 чылдың ноябрь айда хүлээп алганы «Эът болгаш сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлге-техниктиг баазазын хөгжүдер дугайында» доктаалында тодаргай айыткан.

Эът болгаш сүт бүдүрүлгелериниң бир кол сорулгазы болза, хүлээп ап турар малды, куштарны база сүттү чогуур хуусаазында хүлээп алыры, ону комплекстиг болбаазырадыры болур. Ол ышкаш колла кичээнгейни нити продукция бүдүрериниң хемчээлин көвүдедиринче, ооң ассортиментизин калбартырынче, шынарын экижидеринче угландырар апаар. Планнаттынган чиг-эттиң курлавырларынга хамаарыштыр тоску беш чылда эътти 42 хуу, колбаса кылыгларын 34 хуу, эъттен кылган консерваларны 46 хуу көвүдедир кылып үндүрери көрдүнген.

1971—1975 чылдарда эът, сүт продуктуларын бүдүрүп үндүрериниң хемчээли 1,4 катап улгадыр. Бо үениң дургузунда эътти бүдүрери 2,7 млн. тонна, колбаса кылыглары 700 муң тонна ажыг, чалаң сүт продукциязын 1975 чылда 24,4 млн. тонна чедир бүдүрүп үндүрери планда кирген.

Чүгле бистиң республиканың эът болгаш сүт бүдүрүлгелери тоску беш чылдың төнчүзүнде 11500 тонна эътти, 1270 тонна колбаса кылыгларын, 15 муң тонна янзы-бүрү сүт продуктуларын база 550 тонна саржагны бүдүрер. Ол ышкаш элээн каш чаа хевирниң аъш-чем продуктуларын бүдүрерин шиңгээдип алыр. Бо ажылдарны чедип алырда, амгы туруп турар бүдүрүлгелерни чаа техника-биле чепсеглээри, бүдүрүлгеге мурнакчы дуржулганы нептередири чугула. Бүдүрүлгелерниң күчүзүн улгаттырып, ооң ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, иштики курлавырларны чөп ажыглап турган, планда көрдүнген бедик сорулгаларны күүседир херек.

Сөөлгү чылдарда бистиң республикада сүт болгаш эът бүдүрүлгелериниң саны чоорту немежип, ооң техниктиг деринишкинин элээн бедип турар. Тоску беш чылда Кызылдың эът комбинадының күчүзүн улгаттырары, ооң реконструкциязын кылыры база Кызыл-Мажалыкка сүт заводунуң болгаш эът комбинадының тудуун эгелээри көрдүнген.

Эът комбинадында эргижирээн чамдык дериг-херекселдерни эрткен чылын солаан болгаш бүдүрүлгени механизастаар талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Шээр мал эъдин болбаазырадып кылыр мал согар эрги цехтиң септелгезин, эде деринишкинин бүрүн доосказ, аңаа механизастаан шугумну тургускан. Ол чорук цехке күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 2,4 катап бедидер арганы берген. Ооң мурнунда бир ээлчегде 500 чедир баш шээр малды соп, эъдин болбаазырадып кылып турган болза, ам ээлчегде 1200 башты согар болгаш эътти болбаазырадыр арга тургустунган. Ол ышкаш кулинария цегин туткаш, ону ажыглалга кирген.

Сүт комбинадының бүдүрүлгелеринге оларның күчүзүн улгаттырар, эрги аппаратураларны чаа дериг-херекселдер-биле солуур, оларның септелгезин үндезини-биле чаартыр ажылдарны кылган. Кызыл-Мажалыктың, Шагаан-Арыгның, Кызылдың сүт заводтарының капитал септелгезин кылып, чаа дериглерни тургускан. Шагаан-Арыгның сүт заводунуң бүдүрүлге шөлүн алгыдып, кожа чаа бажыңны туткаш, чаа херекселдерни тургускан. Ол ышкаш Кызылдың сүт заводунуң канализациязын чаарткан. Шалазын болгаш вентиляциязын чаарткан, эргижирей берген чамдык аппаратураларны, херекселдерни солааш, ооң орнунга чаа, бызыг херекселдерни тургускан. Ук хемчеглерниң түңнелинде эът, сүт бүдүрүлгелеринде күш-ажылдың сагылга-чуруму экижип, ооң бүдүрүкчүлүү бедип, бүдүрүлгениң ажыктыы улгадып, коллективтер мурнунда салдынган планныг онаалдаларны хуусаа бетинде күүседип турар апарган.

Чыл келген тудум-на бүдүрүп турар нити продукцияның хемчээли эът, сүт бүдүрүлгелеринде өзүп турар чорук ол бүдүрүлгелерниң бүдүрүкчү күжүн улам ынай улгаттырарын негеп турар. 1972 чылда Кызылдың эът комбинадының чамдык цехтеринге чаа механизмнерни тургузары, хол-биле кылып турар чамдык ажылдарны механизастаары көрдүнген. Мал кежин дузап кылыр цехтиң делгемчидери, аңаа шуушкак шугумну тургузары көрдүнген. Ынчан мал кежин чогуур үезинде эки шынарлыг кылдыр белеткээри, ооң үрелир чоруун эвээжедири чедип алдынар. Оон аңгыда шээр малдың өкпе-баар дээн чергелиг эъдин болбаазырадып кылырын механизастаары-биле «ФОК-Б» деп деригни садып алырын планнаан, ооң өртээ 5 муң рубль, а эът комбинады ол деригни ажыглалга киргеш, 60 муң хире рубльдиң орулгазын немей алыр апаар.

Республиканың сүт комбинадының бүдүрүлгелеринге бо чылын чамдык чаа техниканы ажыглалга кирип, ажыглаар талазы-биле организас-техниктиг хемчеглерниң планын ажылдап кылгаш бадылаан. Ында ээжегей кылыр цехти база аппараттар цегин эде кылырын, саржаг белеткээр «ММ-20006», сава чуур «ФМ-360» деп машинаны, саржагны деңзи аайы-биле саваалаар «АРМ» деп автоматты болгаш өске-даа чүүлдерни кылып тургузары көрдүнген.

Республиканың эът, сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг баазазын сайзырадыр, ооң бүдүрүкчүлүүн болгаш ажыктыын бедидер талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чорутса-даа, бо ажылда ам-даа улуг четпестер бар. Хол-биле кылып турар ажылдарны механизастаар, бүдүрүлгениң дериг-херекселдерин шын ажыглап турган, ооң ажыктыын улгаттырарынче угланган хемчеглерни комбинаттарның удуртукчулары, ында партия организациялары кошкак чорудуп келген. Эът болгаш сүт комбинаттарынга бедик бүдүрүкчүлүг техниканы ажыглаарын, ажылды механизастаарының деңнелин улам ынай бедидери планда көрдүнүп турар-даа болза, бо ажылды херек кырында оожум боттандырып турар.

Кызылдың эът комбинадында техфабрикаттар кылыр цехче чиг-этти дажыглаарының талазы-биле ажылды механизастаары эрткен чылынпа көрдүнген турган, ол амдаа кылдынмаан. Ол ышкаш чемге хереглээр малдан алыр үстерни ээлдирип кылыр «АВЖ» деп автоматчыткан шугумну садып ап, ону тургузуп, бүдүрүп үндүрүп турар мал үзүнүң шынарын экижидерин база дээди болгаш бирги сорттуң үзүн хөйнү кылырын чедип алыры чугула. Кызылдың сүт заводунда мороженое кылыр цехтиң септелгези шагда-ла доозулган, а ону кылып үндүрер эт-херекселди амга чедир тургуспааныңдан ол продукцияны завод чонга бербейн турар.

Чадаана хоорайга сүт заводун чыл бурунгаар ажыглалга кирген. Ол завод бир ээлчегде 25 тонна сүт продукциязын кылып «бүдүрер күчүлүг. Херек кырында заводтуң күчүзүн, ында тургускан техниканы долузу-биле ажыглавайн турар. Чылдагааны, бир талазында, быштакты бүдүрүп кылыр бедик шынарлыг чиг-эттиң чедишпезинде, ийи талазында, ону кылып, белеткептер кадрларның чедишпезинден ол чаа бүдүрүлгениң күчүзүн амга чедир долузу-биле ажыглавайн турар.

Эът, сүт бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының кичээнгейиниң төвүнге бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң база бар курлавырларны шын ажыглаарының, камналга чурумун күштелдирериниң болгаш чылданың планын күүседириниң айтырыглары доктаамал турар ужурлуг.

Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң бир кол фактору — күш-ажылдың бүрүрүкчүлүүнүң планын күүседири болур. Ону чедиишкинниг шиитпирлээрде, бүдүрүлгеге эртем-техниканың чедиишкиннерин дүрген нептередип, ажыл шагы үзер чорук-биле болгаш дериг-херекселдиң ажыглаттынмайн аңаа турар чоруу-биле шыңгыы демиселди чорудуп, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары чугула. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү биле шалыңның өзүлдезиниң дүүшкен болуун чедип алыры, ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузары — ам бистиң мурнувуста соңгаарладып болбас сорулгалар ол.

Чыл дургузунда эът, сүт комбинаттарынга продукцияны дең-дески эккеп дужаар болза, бүдүрүлгениң күчүзүн чогуур үезинде шын ажыглап, ук продукцияга чоннуң хереглелин хандырарынга улуг идигни бээр. Ынчангаш колхоз, совхозтар-биле дорт ажыл-агыйжы харылзааларны бүгү талалыг калбартып, дужааган малдың деңзизин болгаш эъттиң шынарын барымдаалап турган, саважылга кылыр системаны боттандырары чугула. Оон аңгыда бүдүрүлгениң болгаш ажыл-агыйның белеткелин, а оларның транспорт-биле хандырылгазының байдалын барымдаалап, малды ажыл-агыйларга хүлээп алырын чедип алыры — келир үениң бир кол сорулгазы. Ол ышкаш контрактация керээлерниң организакчы ролюн бедидери, чиг-этти бээриниң графигин сагырын чедип алыры бүдүрүлгелерниң болгаш ажыл-агыйларның хүлээлгези болур.

Республиканың эът, сүт бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүседир, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюн төлептиг уткуур дээш күженишкиниг ажылдаар хүлээлгелиглер.

С. ТАНАА,
СЭКП обкомунуң чиик, аъш-чем үлетпүрүнүң болгаш садыг килдизиниң эргелекчизи.

БӨДҮҮН ИШЧИЛЕР

Күш-ажыл кижини каастаар, макталга, хүндүткелге чедирер. Хөндергейде кырганнар бажыңының столоваязының повары Шойгу Делгер-ооловна Салчак чээрби чыгам чылда поварлап келген, дуржулгалыг ажылчын. Маңаа ажылдап келген үезинде коллективтиң, кырганнарның макталын ап келген.

Хөй кижиге чем белеткээри харыысалгалыг болгаш мергежил негеттинер. Бир эвес чем шын эвес, үрей белеткеттинген болза катап кылдынмас. Нити белеткээн чемнерге кырганнарның чамдыктары таарышпас, оларның күзелинге таарыжыр чемнерни аңгы-аңгы белеткээр апаар. Шойгу Делгер-ооловна дузалакчызы Ламажап Ак-кысовна Ондар-биле кырганнарның күзелин, хереглелдерин ёзугаар чемнерни белеткеп берип турар. Столоваяның чеми янзы-бүрү, шынары бедик, белеткээн чемнерни хынап көрген эмчилер эки деп үнелелди берип турар.

Поварның күш-ажылын кырганнар бажыңының администрациязы, коллектив каш удаа демдеглеп, өртектиг шаңналдарны тывсып келген. Кырганнар бажыңының коллективи болгаш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Хөндергей салбырының ажылчыннары күш-ажылчы Шойгу Делгер-ооловна Салчакка улуг идегелди көргүзүп, Чөөн-Хемчик район Совединиң депутадынга соңгаан.

Салбырда партия, профэвилел, комсомол организациялары-биле, херээженнер чөвүлели-биле харылзааны тудуп, депутат хүлээлгезин күүседип турар. Соңгукчулары-биле ужуражып, район Совединиң шиитпирин күүседиринче ажылчы чонну организастап келген. Депутат соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле организастыг ажылдарны чорудуп, күүседир организациялардан негелдени кылып, херек апарганда районнуң партия, совет органнарынга айтырыгны тургузуп, шиитпирледип турар. Ажылчы чоннуң негелде хомудалдарын ой-шаанда сайгарып, чогуур харыыларны берип келген.

Күш-ажылчы бөдүүн ишчи Шойгу Делгер-ооловна хөй уругларны кижизиткен. Улуг уруу медицина училищезин доосказ, Чадаана хоорайда район эмнелгезинде ажылдап турар. Оглу агроном, бир уруу садыг-кооператив училищезиниң поварлар салбырында өөренип турар. Өскелери янзы-бүрү өөредилге черлеринде өөренип турарлар.

Шойгу Салчактың кады ажылдап турар эжи Ламажап Ондар база хөй уруглар авазы. Ооң уругларының чамдыктары эртем-билигни чедип алган ажылдап, өскелери өөренип турарлар. Коммунист Ондар коллективтиң, кырганнарның макталын, хүндүткелин ап чоруур. Кырганнар бажыңының администрациязы ону каш удаа өртектиг чүүлдер болгаш мактал бижиктер-биле шаңнаан.

Х. ОЧУР.

Күнгүртүг суурнуң чурттакчылары ону хүндүлээр. Ону Сергей Максимович Балдак дээр. Ажыл-ижинге эрес-кежээ, бедик мергежилдиг чолаачы сельпода ажылдап турар. Дааңган ажылынга харыысалгалыг шалыпчы суурда бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң идепкейлиг киржикчизи.

ЧУРУКТА: С. М. Балдак.

Н. БРЕДИХИННИҢ фотозу.

Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг колхозта хойжуларның ортузунда калбарган социалистиг чарышка 1971 чылда Ховалыг Дазар-оол эки көргүзүглүг болуп, төрүүр 100 хойдан 91 хураганны, 1 хойдан 2,5 кг дүктү кыргып алган.

Ховалыг Дазар-оолду бедик көргүзүү дээш, колхозтуң баштаар черинден 74 акшаның радиоприёмниги-биле шаңнаан. Амгы үеде ооң коданында хою түлүктеп төрүп турар. Төрээн 312 хоюндан 322 хураганны меңди доруктуруп турар. Ол 1972 чылда 100 хойдан 98 хураганны меңди доруктурарын, чартык нарын дүктүг хойдан 2,5 кг дүктү кыргып, мал чемин боду белеткеп алырын хүлээнин алган.

ЧУРУКТА: Ховалыг Дазар-оол.

Т. ЧЫРТАК-ООЛДУҢ фотозу.

СҮМЕЛЕЖИП ТУРГАШ...

Бии-Хемниң партия райкому партийжи-организастыг болгаш масса-политиктиг ажылдың арга, методтарын сайзырангайжыдар, массалар-биле харылзааны улам быжыглаар дээш бодунуң ажылынга чаа чүүлдерни ажыглап турар апарган. Районнуң партия организациязының ийи чыл бурунгаар болуп эрткен конференциязынга хүлээп алган доктаалдың бир пунктузунда, кижилер-биле ажылды тодаргай тургузарын, чоннуң негелде сонуургалдарын доктаамал өөренип көөрүн база массалар-биле харылзааны быжыглаарын партия райкомунга дааскан.

Ону боттандырары-биле райкомнуң бюрозундан партийжи информацияны күштелдирер деп шиитпирлээн. Райком эге организациялардан информация алырындан аңгыда, ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң болгаш амыдыралдың өске-даа айтырыгларының талазы-биле бодунуң ап чорудуп турар хемчеглерин эге организацияларның коммунистеринге дыңнадыр, олар-биле сүмележир, оларның санал-оналдарын кичээнгейге алыр хемчеглерни боттандырып эгелээн. Бо айтырыгның талазы-биле бюро кежигүннери ой-ойлеп партия организацияларының хуралдарынга информацияларны кылып турарлар.

Март айның сөөлгү хүннериниң бирээзинде «Хадың» колхозта партия организациязынга ындыг хурал эрткен. Кежээкиниң 6 шак четпээнде-ле колхозтуң коммунистери библиотеканың номчулга залынга чыглып келдилер, оларның аразында элээн хөй кижи ыракты кыштаглардан келген, бо чоокта ужурашпаан улус ажыл, амыдыралының дугайын хөөрешкен турлар.

Хурал эгелээн. Партия организациязының секретары эш М. Биче-Уруг хуралдың хүн чурумун бадылаткаш, «Партия райкомунуң ажылының дугайында» информация кылыры-биле СЭКП райкомунуң бирги секретары эш М. Харченкога сөс берди.

Секретарьның допчу болгаш тодаргай чугаазындан районда болгаш тус-тус ажыл-агыйларда ажыл-иштиң нити байдалын, беш чылдың ийиги чылында алдынган социалистиг хүлээлгелерниң канчаар боттанып турарын болгаш оон-даа өске айтырыгларны чыылганнар кичээнгейлиг дыңнап орлар.

— Эштер, бистиң районувус көдээ ажыл-агыйны көдүрер, ылаңгыя малдың продуктулуг чоруун бедидер талазы-биле чамдык көргүзүглерни чедип ап турар. Чижээлээрге, күрүнеге дужаап турар бода малывыстың бирээзиниң-не дириг деңзизи 328 кг. боон турар-дыр. Ол дээрге, эрткен чылда турганындан 13 кг бедээн. Сүт бүдүрериниң нити хемчээли эрткен чылдың ол үезинден база көвүдээн. Бо болгаш өске-даа чедиишкиннер колхозчуларның, совхоз ажылчыннарының кызымаккай күш-ажылының түңнелинде чедип алдынган.

Эрткен конференцияга кадрлар-биле ажылды экижидерин коммунистер негээн болгай. Ону күүседир дээш партия райкому чамдык ажылдарны кылган. Амгы үеде районнуң бүгү коммунистериниң 44 хуузу көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде хаара туттунган, оон аңгыда 220 ажыг комсомолчу база ында ажылдап турар. Саанчылардан 70 кижи бир инектен чылда 2 муң ажыг кг. сүттү, хойжулардан 34 кижи бир хойдан-на 3 кг. ажыг дүктү ап турар.

ХУРАЛДАН РЕПОРТАЖ

Интеллигенция, ылаңгыя көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери-биле ажыл база тодаргай апарган. Эрткен күзүн район төвүнге интеллигенцияның слёдун эрттирген, аңаа улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларындан 250 ажыг кижи киришкен.

СЭКП райкомунуң ап чорудуп турар хемчеглерин допчулап чугаалаарга ындыг-дыр. Ынчалзажок бистиң ажылывыста база силерниң парторганизацияңарның ажылында четпестер ам-даа бар деп чугаалааш, эш Харченко колхозтуң ажыл, амыдыралында чедир кылдынмаан чүүлдерни илередип, ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур юбилейинге алдар кылдыр алдынган социалистиг хүлээлгелерни хуусаа бетинде күүседир талазы-биле районнуң ажылчы чоннарының мурнунда туруп турар сорулгаларга доктааган.

Эш М. Харченконуң кылган информациязынга хамаарыштыр болган саналдарның утказы кыштаглаашкынны эки доозуп, көдээ ажыл-агый продуктуларын көвүдедир дээш моон соңгаар кылза чогуур ажылдарга хамаарышкан болду. Санал бээри-биле эң баштай эш Торжу сөс алды. Ол Хадың суурда хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Маңаа орус тараачыннарның тургускан колхозунга эң баштай кирген араттарның бирээзи эш Торжу ам пенсиялыг. Ынчалзажок партияның идепкейлиг дайынчызы бо хүннерге чедир колхоз бүдүрүлгези-биле ханы харылзаалыг. Кандыг-бир участоктуң ажылы суларай бээрге, партия организациязы болгаш баштаар чер хоочун колхозчуну ынаар чорудуптар.

Амдыы чаа, бо хурал эгелээриниң мурнунда ооң-биле биче када чугаалашкан улус бис.

— Дүүн, бөгүн Каък-Хөл шынаазында сарааттарны сөөртүп алыр орук аштап чордум, кезек оолдар эдертип алгаш. Ында сигенни бо өйде сөөртүп албас болза хоржок чер болгай—суг алгаш баар— деп, ол меңээ чугаалаан чүве.

Ам хуралга санал берип турда, хоочун коммунист чүгле орук аштап чораан эвес, ол чоокта хойжуларның аалдарын кезип, ында кыштаглаашкынның байдалын сонуурган чорааны база билдине берди.

— Секретарывыс районда ажыл-херектиң дугайын биске кончуг тодаргай чугаалап берди. Төрээн күрүневистиң 50 чыл болур байырлалынга улуг хүлээлгелерни алган болгай бис. Ону күүседири кижи бүрүзүнден хамааржыр. Ажыл-агыйывыс нитизи-биле чүгээр болгаш эът, сүт планын ажыр күүседип турар-дыр бис. Ынчаарга чамдык коданнарда мал чудап эгелээн. Ону чогуур үезинде кым-даа эскербээни кончуг четпес. Мал чеми барла болгай дээш удуртур эштер кичээнгейни сулараткан-дыр. Зоотехник, бригадирлер, мал эмчилери бо эштерден байдалды экижидерин шыңгыы негээр херек.

Мен Каък-Хөлде сигенни дүрген сөөртүп эккээрин бодумга хүлээнип алдым. Кижи бүрүзү харыысалгалыг ажылдаалыңар. Партия, чазактың айтыышкыннарын колхозчуларывыска дыңнадып чедирип тураалыңар, эштер— деп ол чугаалады.

Хуралга санал берген коммунистер партия райкомунуң боттандырып турар хемчеглерин чүүлдүгзүнүп көрбүшаан, колхозтуң экономиказын улам хөгжүдеринге, чон ортузунга тайылбыр-массалыг болгаш кижизидилге ажылын күштелдиреринге хамаарышкан айтырыгларга доктаап турдулар.

Колхозтуң база бир мурнакчы хойжузу эш И. Таржааның саналындан каш сөстү маңаа киирейн:

— Райкомнуң ажылынга хамаарыштыр чаңгыс дилег бар. Райкомнуң инструкторлары биске келгеш, дораан чоруй барбайн 2—3 хүн дургузунда бүгү черлерни кезип чоруп турган, хөй-нити организацияларының, ылаңгыя комсомол организациязының, херээженнер чөвүлелиниң ажылын экижидеринге дузалаарын дилеп тур мен.

Бир эвес хөй-нити организациялары дузалашпас чүве болза, чаңгыс колхоз даргазы, парторг чүге-даа четтикпес болгай. Ажылывыста бар четпестерни дүрген чайлаткаш, бежен чылга белек кылдыр алган хүлээлгелеривисти бүрүн күүседирин партия райкомунга айыткаар ужурлуг бис.

...Хурал орай доозулду. Дедир чоруп ора, хуралга болган саналдарны база катап сайгарып, колхозтуң аныяк болгаш хоочун коммунистериниң бот-идепкейиниң бедээнин бодап чорумда эш Харченко мындыг түңнелди кылды:

— Коммунистер-биле доктаамал чугаалажып, оларга районнуң мурнунда салдынган сорулгаларны чугаалап берип, оларның санал-оналдарын дыңнап ап турары аппараттың ажылынга кончуг ажыктыг-дыр. Коммунистерниң бистиң адресивиске кылган шүгүмчүлелдиг саналдарын түңнеп, өөренип көргеш, ону амыдыралга боттандырар апаар бис.

С. МААДЫ.

Коммунист дугайында чугаа

Бергелерге торулбайн...

Кара-Ногаан хады үнген арганың кыдыында аалга кежээлектей чедип келдивис. Тайга эдээ-даа болза, частың тыныжы ында база-ла эгелээн: едек девискээри карарган, аалдың чанында даглар, шаттар аландылаан. «Ол аалга ам ийи удаа кээп турарывыс бо. Мурнунда, чаа чылдың бүдүүзүнде, чаагай чурумалдыг черде чурттаан малчын-биле чугаалажып, ооң ажыл-ижин база таныышкан бис.

— Бисте эң үлегерлиг коммунистерниң бирээзи Николай Чимбии чүве—деп, колхоз суурy Ильинкага чоруп турувуста ооң дугайын каш удаа биске чугаалаан чүве. Эң-не үлегерлиг коммунистер... Үлегер-чижек болур дизе, хамыктың мурнунда, онаашкан ажылынга харыысалгалыг, шудургу болур болгай. Ооң дорт харылап турар ажылы дээрге, амыдырал-чурттаалгазының көрүнчүү-дүр.

Эш Чимбииниң алдаржып, суралгжаан ажыл-мергежили малчын. Ооң малдаан өшкүзү аалда кирип келген болду. Өшкү черле кандыг ийик: эрес болгаш даш-хая баштаан, бедик чүвениң кырынче үнген турар ышкажыгай. Шынапла, кажаа кырында-даа чамдык өшкүлер турлар.

Аңаа чеде бээривиске Николай Артынаевич бажыңында болду. Дузалакчызы С. Мунзок ол хүн суур кирген. Бажыңны чоокта чаа чугайлаан, арыг-силиг. Кухнязы-биле дөрт өрээл. Аңаа бир-ле дугаарында келген кижиге колхозтуң хойжуларының социалистиг чарыжының дугайында, база кышкы үеде хойга коданнар аайы-биле кандыг чемни берип турарын бижээн саазыннар кичээнгейин хаара тудар. Кымның-биле кым чаржып турарыл, ооң хүлээлгези кандыгыл дээрзин ында тодаргай айыткан. Өске ажыл-агыйларга чораан, ындыг көргүзүглерни, кижи көрбес боор чүве. Ону бодаарга, «Тиилелге» колхозтуң партия организациязы чарышты организастаарда база бир солун чүүлдү бодап кылганы илдең.

— Бо кыш-даа магалыг болду. Соок-даа чок—деп, Николай Артынаевич чугаазын эгеледи — Мал-маган хүр, семис шыырак ашты.

Ооң соонда, мал-маганның болгаш часкы тарылгага белеткелдиң, бо чылын болур улуг байырлалдың дугайын чугаалажып олур бис.

—Чер ажылынга улуг сагыш салгаш, мал ажылын арай ийиги чергени кылдыр көөр хөөн бистиң колхозка мурнунда турган чүве бо—деп, элээн бодангаш, малчын чугаалап эгеледи. «Шугум чазаарда шыгаар, шуугаар бетинде бодаңыр» деп чугаа бар. Ынчангаш Н. Чимбии халас сөс этпес, топтуг кижи ону ынча дээриниң барымдаазы турган болгай ийин. Шынап-ла, мал ажылы арай хожудаңгай деп бодал-биле ол беш чыл мурнунда кыжын, чайын долгап чаңчыккан тракторун дужаагаш, мал ажылынче шилчип, инек кадарып эгелээн. Ийи чыл инек кадаргаш, оон колхозтуң бир кодан өшкүзүн хүлээп алган.

Чүвени хөөредип канчаар: ынчан өшкү малды арай хоомай бодаар, харын-даа чамдыкта күрүнеге ону үзе садыптар үе-даа турган.

— Мен ону черле чазыг деп санаар кижи мен—деп, Николай Артынаевич чугаалай-дыр.—Бодап көрүңер даан, ылаңгыя ангор өшкүнүң бир килограмм дүгүнүң өртээ 7 рубль ажа бээр, а чамдык бөдүүн дүктүг хойдан кыргып алыр дүк оон эвээш, өртээ база ынай болур болгай. Өшкүнү азыраарга өзүгени база амыр.

Ажылды ол боду шуут кылып турар болгаш бо сөстерни аңаа-ла чугаалаваан. Эрткен чылын малчын төрүүр 100 өшкүден-не 116 анайны, бир өшкүден 1400 грам дүктү кыргып алган. Ооң мурнунда ындыг эки көргүзүгнү Ильинкага кым-даа чедип ап көрбээн.

Бир эвес 70 өшкү сувай болбаан болза, чеже анай турар-дыр? Колхозтуң малчыннары төрүүр чүс малга онаажтыр чаш төлдү өске ажыл-агыйларга бодаарга эвээшти ап турар. Ооң чылдагааннары чүл дээрзин коммунистен база ылавыладывыс.

— Кажаа-хораа багай ийин. Ооң бадыткалы кылдыр мээң кажаамны ап көрээлиңер даан: черни аңаа-ла бульдозер-биле каскаш, кырын кырлайты дээвиирлээш, саваң-биле шып каан кажаа-дыр бо. Ону ам чүү дээр силер? Эрткен чылын харын бо Тerektig деп черде ийи кажааны тутту...

Колхоз мал ажылынче кичээнгейни кошкак салып турарының дугайында мурнунда солунга-даа бижип турган. Оон аңгыда хойну кыргырда кодан саныынга-ла барып кыргыыр, шаандагызы ышкаш, өдек кырынга салып алырын эрткен чайын Тerektigge чораш, көрген болгаш Николай Артынаевичиниң чугаазын деткип олурдум. Ол девискээрде ыяш чок деп болбас, долгандыр аргалар. А колхоз экономика талазы-биле база шыдалдыг. Ол чүүлдерни бодап келгеш, малчынның чугаазынга кижи канчап каттышпазыл?

Ол-ла чүүлдерни колхозка болгулаан хуралдарга коммунист каш удаа чугаалагылаан. Ам бо чылын ооң кыштаанга чаа кажаа тудуп бээр деп турарынга өөрүп олурар. Н. Чимбииниң кыштаа таарымчалыг черде. Аңаа улуг кажааны туткаш, ам-даа бир кодан хойну кыштадып болур. Одар-белчиир четчир. Кудук база бар. Электри чырыын киирип бээрин малчын күзеп олурар болду. Кодандан беш километр ыракта, Таңдының «Тиилелге» совхозунуң малчыннары бар. Оларның кыштаанда кажааларында болгаш чурттап олурар бажыңнарында сайгылгаан чайынналдыр хып турарынга Николай Артынаевич адаарган-даа олурар чадавас. Малчыннарның амыдырал-чурттаалгазын улам экижидериниң айтырыы чер болганында-ла көдүрлүп турда, ооң ол күзели черле чөп.

Ол талазы-биле бо колхозта чамдык ажылдар кылдынган. Суббота санында-ла колхоз төвүнден машиналар кээп, малчыннарны ап алыр, олар аңаа барып чунар-бажыңнап ап турар. Чайын ол эжи Салчак Мунзок-биле өшкүнү ээлчежип кадарып турарын чугаалап олурду.

Николай Артынаевичиден социалистиг чарышты канчаар организастаанын сонуургадым:

— Мурнунда ооң түңнелин-даа үндүрбес турган чүве бо. Ам харын чылдың-на ийи катап түңнеп турар кылдыр дугурушкан бис. Мурнакчыларны шаңнап-мактап турар.

Коммунист Н. Чимбии колхозта улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү. Чоокта чаа ол кожалары С. Одумаачы, Д. Дапыяя оларның аалдарынга барып, ында хой оолдаашкыны канчаар чоруп турарын сонуургаан.

— База-ла кажаа-хораазы арай хевирлиг эштер-ле болгай — деп, Николай Артынаевич тайылбырлады. Ынчалза-даа ук эштерниң ажыл-ижи эки чоруп турарынга ол өөрүп олурду.

Ильинканың мурнакчы малчыны бо чылын төрүүр 100 өшкүге онаажтыр 95 анайны, бир өшкүден-не 1400 грамм дүктү кыргып алырын хүлээнген. Ам апрель бирээден эгелеп өшкүзү төрүп эгелээр. Чайын Ажык-Бажынга сериин чайлагларга, күзүн тараа шөлдеринге эки семиртип алган болгаш кышты олар хүр ашкан. Ынчангаш бо чылын база-ла чаңгыс чер-чурттугларының аразында мурнакчы деп адыын сыкпазынга ол бүзүрен, идегеп турар.

Оон коданында 4 трактор чүъгү сиген, 2500 кг. тараа болгаш өске-даа мал чемнери бар. Саваңны коданга үргүлчү сөөртүп эккеп турар. Өшкүлерни хүнде ийи катап суггарар механизастаттынган кудук бар.

Нитиниң херээнге бердингениң кижи ажыл-ижи-биле көргүзер дижир болгай. Ооң бадыткалы Николай Артынаевичиниң ажыл-чорудулгазы-дыр. Партияның шиитпирлеринге сорук кирген малчын моон соңгаар-даа шудургу ажылдаарының үлегер-чижээн өскелерге көргүзер.

С. ХЕРТЕК.
Каа-Хем район.

ССРЭ-ниң 50 чылынга уткуштур

БУРУНГААР УЛУГ ХӨГЖҮЛДЕ

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга белеткел чер болганда хайнышкынныг чоруп турар үеде бистиң республиканың экономика болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларынче номчукчуларының сонуургалы улгадып турар. Ынчангаш аңаа хамаарыштыр чамдык беседаларны лекторларга, политинформаторларга, илеткелчилерге дуза кылдыр редакция парлап эгеледи.

Бирги бо беседада республиканың экономиказының, культуразының 1945—1965 чылдарда хөгжүлдезин көргүскен.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ленинчи национал политиказы тыва улуска бодунуң амыдыралын үндезини-биле өскертир, культура болгаш улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинге улуг чедиишкиннерни чедип алырынга бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни берген.

Ол республиканың улус ажыл-агыйының кол адырларының чүгле ийи он чыл иштинде хөгжүлдезинден безин эң тодазы-биле көстүп келир.

Ол чылдарда Совет Тываның экономиказының кол адыры көдээ ажыл-агый бооп хевээр артып турган. 1945 чылда тараачын болгаш арат ажыл-агыйларының чүгле 20 хуузу 21 көдээ ажыл-агый артельдеринге болгаш 123 мчаэлерге хаара туттунган турган.

Көдээ ажыл-агыйны коллективизастаары 1953 чылда доозулган. Көшкүн чораан тыва араттар ийи он чыл иштинде колхозчулар болгаш совхоз ажылчыннары апарган, сууржуң чуртталгаже шилчээннер.

Көдээ ажыл-агыйның кол адыры — мал ажыл-агыйы доктаамал хөгжүп келген. 1965 чылда хой болгаш өшкүнүң баш санын 1945 чылга деңнээрге, ол бүдүн чартык катап өскен.

Мал бажының өскениниң болгаш ооң продуктулуунуң бедээниниң түңнелинде мал продукциязын бүдүрери улгаткан. 1965 чылда 23,2 муң тонна эътти азы 1950 чылга деңнээрге, 2,2 катап хөй, 1710 тонна дүктү (3,3 катап хөй) бүдүрген.

Продукцияның кол бүдүрүкчүлери биеэги үүрмек хуу ажыл-агыйлар орнунга колхозтар болгаш совхозтар апарган.

Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садары каш катап улгаткан:

	Хемчээли	1946	1950	1955	1960	1965
Сүт	муң тонна	—	0,1	6,3	13,1	23,3
Эът	—«—	3,6	3,5	5,9	16,0	17,1
Дүк	тонна	172	280	593	1558	2029

Тываның көдээ ажыл-агыйының хөгжүлдезинде көскү чүүл болза — чер ажылының шапкын хөгжүп келгени болур. Чер ажылынга тараа бүдүрүлгезинден аңгыда ногаа, картофель тарылгазы болгаш өске-даа, шаанда араттарга билдинмес турган адырлар хөгжээн.

Тарылга шөлдери чыл келген тудум өзүп келген.

Бүгү тарылга шөлдери 1965 чылда 1945 чылга удур 5,8 катап, ооң иштинде тараа культуразының — 4,5, картофель болгаш ногааның — 4, мал чеми культураларының — 134,7 катап өскен.

1965 чылда тараа культураларының ниити дүжүдүн 1945 чылга деңнээрге 4,2, картофельдиң 15,1 катап улгаткан. Колхоз, совхозтарга тараа бүдүрерин улгаттырганы чурттакчы чоннуң өзүп турар хереглелдерин долу хандырарынга улуг салдарлыг болган.

Чер ажылының өзүлдези малдың чем-суурун быжыглаар болгаш мал ажылының кол адыры — хой ажылын болгаш эъткир мал ажылын улам быжыг үндезинге хөгжүдер арганы берген.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы дыка быжыккан.

1944 чылда көдээге 42 трактор, 2 тараа комбайны, 11 чүък машиназы турган болза, 1965 чылда колхоз, совхозтарның хову-шөлдеринге 2508 тракторлар, 1105 тараа комбайннары, 1708 чүък машиналары болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа хөй-хөй машина-техниказы ажылдап турган.

Көдээ ажыл-агыйны техника-биле чепсеглээни чер ажылының кол-кол бүдүрүлге чорудулгаларын, мал ажылында чамдык ажылдарны механизастаар арганы берип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, ооң түңнелинде көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлгезин каш катап улгаттырарын хандырган. Республиканың көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының хемчээли 1965 чылда 64,3 млн. рубль азы 1953 чыл-биле деңнээрге 2,6 катап улуг болган.

Көдээ ажыл-агыйга капитал салыышкыны чыл келген тудум өзүп келген.

Көдээ ажыл-агыйга бүгү капитал салыышкыннары (муң рубль)

1946—1950 чылдарда	2440	1956—1960 —«—	46850
1951—1955 —«—	10110	1961—1965 —«—	92870

Республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга ол үе иштинде хөй-хөй мал кажааларын, машина-трактор мастерскаяларын, гаражтарны болгаш өске-даа бүдүрүлге объектилерин туткан. Бир эвес 1950 чылда колхозтарның болгаш совхозтарның кол фондулары 4,4 млн. рубль өртектиг турган болза, 1965 чылда — 75,6 млн. рубль апарган азы 17,2 катап өскен. Көдээ суурларга чырык, делгем школалар, клубтар, уруглар ясли-садтары, эмнелгелер, хлеб быжырар черлер болгаш магазиннер тургустунган.

Көдээниң ажыл-ишчилеринге он-он муң чуртталга бажыңнарын туткан. Колхозчуларның чурттаар бажыңнарын тударынга күрүне дедир эгиттпес чээли кылдыр хөй түңнүг акша-хөреңгини үндүрүп берген.

Болгулаан улуг чаартылгаларны көдээ ишчилер боттарының төрээн колхозунуң, совхозунуң, суурунуң амыдыралындан-даа тода көрүп, угаап билип турарлар.

Шаанда тыва дылдың бүгү сөс фондузунга «үлетпүр» деп сөс безин чок турган.

Совет Тываның баштайгы чылында ооң үлетпүр хөгжүлдезиниң деңнели ынчаарда ажылдап турган үлетпүр-бүдүрүлге черлерин салаа базып санап каарга-ла билдине бээр, ол болза — 71 ажылчынныг алгы заводу, 45 ажылчынныг ыяш комбинады, 40 ажылчынныг аъш-чем комбинады, 73 ажылчынныг сапык мастерскаязы, 104 ажылчынныг даараныгла комбинады, 2 кижи ажылдап турган металл-септелге мастерскаязы, ниити күчүзү 339,5 квт. шак 7 электри станциялары.

Үлетпүрүнүң кол-кол продукцияларын бүдүрериниң өзүлдезин дараазында чурагайлар тода көргүзүп турар:

	1945	1965
Электроэнергия (млн. квт. шак)	0,9	99,9
Хөмүр-даш (муң тонна)	6,5	284
Тудуг тууйбузу (млн. кезек)	0,6	
Дилер ыяш материалдары (муң кубометр)	4	18,9 153
Хөм идик (муң эжеш)	10	35
Кидис идик —«—	8	57
Колбаса кылыглары (тонна)	42	648
Далган (муң тонна)	1	15,9
Хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглары (тонна)	5770	22805
Кондитер кылыглары (тонна)	35	692

Улуг Совет Эвилелиниң составынга кирип турда, Тываның үлетпүрү бичии хемчээлдиг ус-тывыш бүдүрүлгелеринден тургустунган турган болза, чээрби чыл эрткенде Тывага 40 ажыг үлетпүр бүдүрүлгелери болгаш оларның иштинде амгы үениң индустриалдыг бүдүрүлгелери база бар апарган.

Республикада улуг үлетпүрнүң бүдүрүлгелери тывылган, индустрия республиканың бүгү-ле районнарында нептерээн. Геологтуг-шинчилел ажылдарын доктаамал чорутканының түңнелинде ажыктыг казымал байлактарның курлавырларын Төрээн чуртка, коммунизм тургузуушкунунуң херээнге бараан болдурган. Даг-дүгүн, дусту, чугайны тыва черде хөйү-биле тып эгелээн. Хөмүр-даштты шаандагы шахталарда (уургайларда) эвес, а оон дыка улуг, бүдүрүкчүлүг бүдүрүлгелерде — Чадаананың болгаш Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезтеринде казып турар апарган.

Индустриалдыг Тываның улуг тудугларының баштайгызы — Ак-Довурактың даг-дүгү комбинады 1964 чылда ажыглалга кирген.

Шаанда аграрлыг турган Тыва аграр-индустриалдыг республика апарган.

Транспорт болгаш харылзаа шапкын хөгжүлдени алган. Фактылар бо. 1944 чылда республиканың автотранспорт организациялары 70 чүък машиналарлыг болгаш аът парктыг турган. Оларның күжү-биле 21,6 муң тонна чүък сөөртүнген, ооң 10 муң тонназын автотранспорт-биле сөөрткен.

1945—1965 чылдарда чүък сөөртүлгези 910, пассажирлер дажыглаары — 186 катап өскен, чүък машиналарының саны 128-тен 4636, автобустарның — 5-тен 236 четкен. Автомобиль оруктары 800 км. турган болза, 1965 чылда 4400 км. апарган.

1945 чылда агаар транспорту ажыглавайн турган, а 1965 чылда 1950 чылга деңнээрге, агаар транспорту-биле чүък сөөртүрү 32 катап, пассажирлер дажыглаары 50 катап өскен.

Суг транспорту хөгжүп эгелээн.

Бүгү район төптерин, колхоз, совхозтарның төп суурларын, салбырларын болгаш фермаларын радиожуткан, телефончуткан. 1945—1965 чылдарда харылзаа черлериниң саны 20-ден 87, телефон аппараттары — 495-тен 3809, радиоточкалары — 1,8 муңдан 30,5 муң чедир өскен.

Совет күрүне ажылчы чоннарның кадыын камгалаарынче болгаш экижидеринче улуг кичээнгейни салып келген. 1945 чылдан 1966 чылга чедир чурттакчы чоннуң чүс муң кижи бүрүзүнге онааштыр эмнелге оруннарының саны 345-тен 1220, эмчилер саны 25-тен 194 чедир көвүдээн. Халас эмнедип алырындан аңгыда ажылчыннар болгаш колхозчулар санаторийлерге, дыштанылга бажыңнарынга, туристиг баазаларга болгаш өске-даа дыштанылга черлеринге дыштанып база эмнедип турарлар. Тывада эмнелге-профилактиктиг болгаш санаторий-эпидемиологтуг албан черлериниң, тускай диспансерлерниң калбак четкизи тургустунган.

Бедик мергежилдиг кадрларны белеткээр болгаш оларның-биле эмнелге албан черлерин хандырар дугайында партия болгаш чазак улуг сагыш салыышкынны салып турар.

Үндезин чурттакчы чоннуң иштинден медицина кадраларын белеткээри чедиишкинниг чоруп келген. Бир эвес 1944 чылда Тывага чүгле чаңгыс дээди эртемниг тыва эмчи кижи турган болза ам хөй-хөй эмчилер республиканың бүгү районнарында тускай мергежилдер аайы-биле ажылдап турар апарган.

Пенсия хандырылгазынга акша-хөреңги дыка улгаткан, ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар-биле чергелештир колхозчулар база пенсия ап турар апарган.

1945 чылда Кызылга (31 оруннуг) болгаш Шагаан-Арыгга (4 оруннуг) ниитизи-биле 35 оруннуг 2 аалчылар бажыңнары, ол-ла хоорайларга (Шагаан-Арыгга 8 олуттуг) ниитизи-биле 82 олуттуг 2 чунар-бажың, Кызылга 90 оруннуг 1 уруглар садиги турган.

Чээрби чыл болгаш, байдал канчап барганыл? Республикага 262 оруннуг 6 аалчылар бажыңнары, 6656 оруннуг 93 уруглар ясли-садиктери, 45 чунар-бажыңнар бар апарган.

Совет эрге-чагырганың чылдарында Тывага культура шалыпкын хөгжээн. Бижик билбес чорукту узуткааны, бүгү ниитиниң ортумак өөредилгезин боттандырганы культура революциязының чугула түңнели болган.

Совет Тываның баштайгы чылдарында-ла башкы училищези (1945 ч.), көдээ ажыл-агый техникуму (1946 ч.) болгаш эмчи училищези (1948 ч.) ажыттынган. Сөөлзүредир республика төвүнге база 2 тускай ортумак өөредилге черлери — политехниктиг техникум (1964 ч.), уран чүүл училищези (1969 ч.) ажылдап эгелээн.

1952 чылда Кызылга ажыттынган ийи чыл хуусаалыг башкы институду 1956 чылда Күрүнениң педагогика институду кылдыр чаарты тургустунган. Институтта дыл, физика-математика болгаш биология-химия факультеттери бар.

1965—1966 өөредилге чылында башкы институдунга болгаш ортумак тускай өөредилге черлеринге 3600 кижи өөренип турган.

Чылдың-на школаларның доозукчулары Москваның, Ленинградтың, Новосибирскиниң, Свердловскиниң, Омскиниң, Красноярскиниң, Томскиниң, Иркутскиниң, Улан-Удэниң болгаш өске-даа хоорайларның дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринче өөренип чоруп турар.

1945 чылда бүгү Тывага чүгле 69 клубтар, 20 кино тургузулгалары, 66 библиотекалар турган. Чээрби чыл эрткенде культура бажыңнарының болгаш клубтарның саны 169, кино тургузулгаларының—195, библиотекаларның—128, ында номнарның саны 1 млн. 438 муң четкен.

Тыва АССР-ниң экономиказының болгаш культуразының хөгжүлдези совет күрүнениң харам чокка берип турары капитал салыышкынның ачызында боттанган.

Ол капитал салыышкыннар чылдан чылче улам көвүдеп келген.

1964 чылдың октябрьда республиканы Ленин ордени-биле шаңнааны — экономиканың болгаш культураның бүгү-ле адырларынга Совет Тываның ажылчы чоннарының күш-ажылчы чедиишкиннерин бедии-биле үнелээниниң херечизи болур. Улус ажыл-агыйының хөй янзы адырларында чүс-чүс кижилерниң төлептиг күш-ажылын 1966 чылда чазактың шаңналдары-биле демдеглээн, а эң шылгараанарга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты Ленин ордени-биле база «Кадыыр болгаш Маска» деп алдын медаль-биле кады тывыскан. Ол дээрге Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» колхозтуң хоочун даргазы П. В. Астафьев, Тожу районда «Совет Тыва» колхозтуң аңчызы Э. Д. Даржаа, Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу Д. М. Чола олар-дыр. 1958 чылда — Бай-Тайга районда «Тээли» совхозтуң хойжузу Ү. Ш. Кавдан, Чөөн-Хемчиктиң «Октябрь 30 чылы» колхозтуң хойжузу О. Ч. Лопсаңчап база маадырлар болган.

Үстүнде көргүскен фактылардан дараазында түңнел боду-ла чайгаар үнүп келир: республиканың ажылчы чоннары Совет Эвилелиниң бүгү улустарының акы-дуңма дузаламчызының, деткимчезиниң ачызында экономика болгаш культура талазы-биле улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Д. ТИНМЕЙ,
республиканың Күрплан даргазының оралакчызы.

СЭКП ТК-ДА БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Минскиниң радиозаводунуң футлярлар цегинге болган аварияның чылдагааннарын болгаш байдалдарын истеп тодаратканының дугайында чазак комиссиязының илеткелин дыңнааш болгаш ол айтырыг талазы-биле доктаал хүлээп алган.

Цехтиң вентиляция системазын төлевилеп чогаадырының үезинде болдурган чазыгларның, а ол ышкаш ук системаны ажыглаарының үезинде техниканы озал-ондакка таварыштырбазының дүрүмнерин сагыыр чорукту харысалга чок көргениниң түңнелинде ол авария болу бергенин комиссия тодараткан.

Күрүнениң Ленинградта төлевилел институдунуң директору В. В. Никитинни болгаш Минскиниң радиозаводунуң директору Л. Г. Захаренкону боттарының албан-хүлээлгелерин күүседир чорукту кедергей харысалга чок көрген дээш ажылындан дүжүрген болгаш партиядан үндүрген. Радиоүлетпүр министерствозунуң Кол эргелелиниң начальниги Э. И. Саксты ажылындан дүжүргеш, аңаа шыңгыы доңгулда берген.

Удуртулгага четпестерни болдурганы, заводтуң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга контрольду хандырарының болгаш күш-ажылдың айыыл чок байдалдарын организастаарының чогуур хемчеглерин албааны дээш министрниң оралакчызы В. Е. Немцовту доңгуткан, а министрниң оралакчызы Н. Г. Фёдоровту шыңгыы доңгуткан.

Удуртулганы сулараддып, күрүнениң сагылга-чурумун кошкатканы болгаш кадрлардан негелдени кудулатканы дээш радиоүлетпүр министри В. Д. Калмыковту доңгуткан.

Буруулугларны кеземче харысалгазынга киирериниң истелгезин прокуратура органнары чорудуп турар.

ШЫДЫРАА КӨЖҮ ДЕГ

Мал ажылын хөгжүдерде, аңаа четчир чем баазаны белеткээринден аңгыда, малды таарымчалыг кажаа-хораа-биле хандырары чугула. Бо айтырыгны чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары шын эвес шиитпирлеп турар.

Мооң чижээнге «Барлык» совхозта байдалды көргүзүп болур. Совхозтуң дирекциязы, зооветеринария ажылдакчылары чугаалашкаш, Адыр-Мажалыкка делгем инек кажаазын 1970 чылда туткан, аңаа эвээш эвес күштү болгаш чарыгдалды үндүргени билдингир.

Дараазында чылын, ук кажааны өскээр көжүрерин шиитпирлээн. Чүге дээрге ол чер мал одарынга таарымча чок болган деп чылдагаан тывылган. 1971 чылда ол узуну 70 метр улуг кажааны Шөлде-Мажалыкка көжүрүп туткан. Ол база-ла белен эвес шүүдел.

1972 чылда ук кажааны база катап өскээр көжүрер ужурга таварышкан. Шөлде-Мажалык болза совхозтуң кол тараалаң чери, сиген шөлдери база ында, аңаа сүт-бараан фермазы туруп болбас апарган. Ам ол кажааны бускаш, бо чылдың мартта Аксы-Барлыкче көжүрүп эгелээн.

Бир эвес ук кажааны эгелеп кылыр үеде эки бодаан, бүгү тала-биле өөренип көрген болза, ындыг улуг шүүдел үнмес, чарыгдал болбас турган ийик.

Удуртукчу бүрүзү СЭКП Төп Комитединиң, ССР Эвилелиниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ Төп Комитединиң камналгага база хамаарыштыр үндүрген доктаалын боттандырар хүлээлгелиг. «Барлык» совхозтуң дирекциязы, ында партком болгаш профэвилел организациялары бо айтырыгже кичээнгей салбайн келгени канчап-даа таарышпас.

А. КҮДЕРЕК.
Барыын-Хемчик район.

Контролёрлар семинары

Совхозта улусчу контролёрларның ажылын экижидеринге дуза көргүзери-биле оларның семинарын эрттирген. Ооң ажылынга «Улуг-Хая» совхозтуң девискээринде партия эге организацияларының секретарьлары, салбырлар эргелекчилери, бригадирлер, тускай эртемниглер киришкен.

Улусчу контролёрларның сорулгаларының, ажыл-ижиниң дугайында лекцияларны районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы М. Доржу-Сумба, совхоз директору В. Куркутов болгаш өскелер-даа номчаан.

Контролёрлар боттарының ажылының дуржулгазын база солушкан.

О. ТАВАА.
Улуг-Хем район.

Делегей бо хүннерде

ФКП-ниң XVI съездизи доозулган

ХЕЛЬСИНКИ. СЭТА-ның корреспондентилери Л. Соляков биле Э. Кииса оларның дамчытканы болза:

Финляндияның Коммунистиг партиязының XVI съездизи бодунуң ажылын Хельсинкиге доосқан. 50 муң фин коммунистерни төлээлээн барык 500 делегат съездиниң ажылынга киришкен. Съездиниң 800 аалчызының аразында 17 чурттуң акы-дуңма коммунистиг болгаш ажылчын партияларының делегациялары, ооң иштинде СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү А. Я. Пельше баштадыр СЭКП-ниң делегациязы бар турган.

Съездиниң ажылдап келгениниң үш хүннүң дургузунда делегаттар ФКП ТК-ның отчёт илеткелин, «ФКП-ниң чаңгыс эвин быжыглаар болгаш ооң массалыг баазазын калбартыр дугайында» илеткелди, «Финляндияның Коммунистиг партиязының чоокку үеде сорулгалары» деп политиктиг документини чугаалажып көрген.

ФКП-ниң Даргазы А. Сааринен түңнел сөс чугаалаан.

Съезд «Партияның чаңгыс эвин быжыглаар болгаш ооң массалыг баазазын калбартыр дугайында» резолюцияны хүлээп алган.

Съезд «Финляндияның Коммунистиг партиязының чоокку үеде сорулгалары» деп политиктиг документини чүүлдүг деп санаан болгаш иштики политиктиг байдал дугайында резолюцияны, а ол ышкаш «Улустарга тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш» деп медеглелди хүлээп алган.

Фин коммунистерниң шуулганы ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалаар дээш, улуг капиталга удур демиселге ажылчын аңгыны сырый каттыштырарының хереэнге ФКП-ниң тодаргай сорулгаларын айыткан.

Съезд Финляндияның коммунистериниң национал болгаш интернационалчы сорулгаларының тудуш холбаалыын көргүскен, ФКП 1969 чылда коммунистиг болгаш ажылчын партияларның делегей Чөвүлел хуралының документилеринде айыткан принциптерге үндезилээш, акы-дуңма бүгү партиялар-биле кады ажылдажылганы үргүлчүлээр дээрзин медеглээн. Финляндияның Коммунистиг партиязы Финляндияның болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразында найыралды быжыглаарын бодунуң интернационалчы чугула хүлээлгези кылдыр санап турар деп, съезд демдеглээн. Съезд Финляндияда антисоветизмниң бүгү илергейлээшкиннерин шиитпирлиг буруу шапкан болгаш совет-финлянд найыралчы харылзааларны баксырадырынче барын үзелдиг бөлүктерниң угландырган чимзенишкиннеринге удур хемчеглерни алырын чазактан негээрин чаа соңгуткан Төп Комитетке даасқан.

Ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалаар херекке, тайбың, социал депшилге, Совет Эвилелиниң болгаш Финляндияның улустарының аразында найыралды улам ыңай быжыглаар дээш демиселге практиктиг кады ажылдажылганы чогумчалыг тургузар дугайында саналды Финляндияның Социал-демократтыг партиязының, ажылчыннарның болгаш үүрмек чер ажылдыгларның Социал-демократтыг эвилелиниң бо чылын болур съездилеринге киирерин съезд ФКП ТК-га даасқан.

Финляндияның коммунистери кыдат удуртулганың чарылдырыкчы ажыл-чорудулгазын буруу шапкан.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң хүлээп алганы бүгү улустарның чугула эрге-ажыктарынга дүгжүп турар тайбың программазын боттарының бүрүн деткип турарын фин коммунистер медеглээн.

ФКП-ниң съездизи Европаның айыыл чок чорууунуң быжыг системазын тургузар дугайында социалистиг күрүнелерниң кодуруп үндүрген идеязын чүүлдүгзүнүп, айыыл чок чоруктун болгаш кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле ниити-европа чөвүлел хуралын дүрген чыылдырары дээш саналдаан. Финляндия бодунуң талазындан ол чөвүлел хуралдың практиктиг белеткелин дүрген эгелээринге бүгү хемчег-биле дузалаар ужурлуг деп, съездиниң медеглелинде демдеглээн.

ФКП-ниң съездизи вьетнам улустуң болгаш Индий-Кыдаттың өске-даа улустарының маадырлыг демисели-биле эпсеткил каттыштырылгазының шимчээшкинин күштелдиреринче партияның кежигүннерин болгаш фин улусту кыйгырган. ФКП Вьетнам Демократтыг Республиканың болгаш Мурнуу Вьетнам Республиканың революстуг Түр чазааның тайбың программазын деткип, Индий-Кыдаттан америк шериглерни доораан үндүрерин негээн.

Фин коммунистер араб күрүнелерниң эжелеткен девискээрлеринден бүгү израиль шериглерни үндүрерин болгаш Чоокку Чөөн чүктүң айтырыын 1967 чылдың ноябрьда КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң резолюциязынга үндезилээш, таарыштыр шиитпирлээрин негээн.

Съезд чепсегленишкинни эндере бүдүрерин соксадыр болгаш чепсегленишкиннерни кызырар дугайында саналды деткип, ол сорулганы барымдаалааш, чепсегленишкинни дүжүрер дугайында конференцияны бүгү күрүнелерниң киржилгези-биле чыылдырарының эргежок чугулазын демдеглээн.

Түңнел хуралга партияның удуртукчу органнарын соңгаан.

ФКП-ниң Даргазынга Аарне Сааринен база катап соңгуткан. Оралакчы даргаларынга Тайсто Синисало биле Олави Хяннинен, Чиңгине секретарынга Арво Аалто соңгуткан. Партияның мурнунга улуг ачы-хавыяалары дээш Вилле Песси биле Хертта Куусинен ФКП-ниң хүндүлүг даргаларынга соңгуткан.

Съезд эрес-маадыр америк патриот, АКШ-тың Коммунистиг партиязының ТК-ның кежигүнү Анджела Дэвиске эпсеткил каттыштырылгазын илергейлээн телеграмманы чоруткан.

Фин коммунистерниң XVI съездизиниң ажылы «Интернационалды» ырлап күүсеткени-биле доозулган.

Чехословакияның девискээринде күчүлүг газ дамчыдылгазының тудуун кылып турар. Совет газ ол дамчыдылга-биле ЧССР-ниң, ГДР-ниң, а ол ышкаш Барыын Европаның чурттарының хереглекчилеринге чеде бээр. Ооң тудуунга Чехияның болгаш Словакияның улуг тудуг организацияларын, Праганың, Остраваның болгаш өске-даа хоорайларның үлетпүр бүдүрүлгелерин киириштирген.

ЧУРУКТА: Бланскода ЧКД заводтуң цегинде ажылчын Рудольф Павлон газ дамчыдылгазынга ажыглаар чээрбиги сфери клапанның кезээн ажылдап кылып тур.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

База бирээни дүжүр аткан

ЛОНДОН. (СЭТА). Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының дайынчылары Мурнуу Лаостуң агаарынга «АС-130» дээр база бир улуг америк шериг-транспорт самолёдун дүжүр аткан. Ол болза эрткен неделяда Лаостуң агаарынга дүжүр аткан ийиги ындыг самолёт болган. Март 29-та бир ындыг самолётту Чепон хоорайның чоогунга дүжүр аткан. Бо дөрт моторлуг самолёттуң 15 кижи составтыг экипажы парашюттар-биле черже дүжер аргалыг болган.

Буруу шапкан

ПАРИЖ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнам Республиканың революстуг Түр чазааның төлээлериниң бирээзи Ли Ван Сау «Соңгу болгаш Мурнуу-даа Вьетнамны бомбалаарын улам күштелдирер дугайында» АКШ-тың кыжанышкыныг шиитпирлии-биле буруу шапкан.

Ындыг кыжанышкын дайынны калбартып, үргүлчүлээринче болгаш Вьетнам дугайында Парижте боор турар чөвүлел хуралдың ажылын соңгаарладып үзеринче АКШ-тың чүткүлүн херечилеп турар-дыр деп, ол Франс Пресс агентилелге интервьюзунга демдеглээн.

Вьетнам Демократтыг Республиканың шериг кезектери чепсээн дүжүрген девискээрлерниң мурнуу талазында тулчуушкуннарда киржип турар дугайында америк пропаганданың хоозун меге чулчуруушкунун Ли Ван Сау база сойгалап илереткен. Ындыг хоозун чулчуруушкун «Соңгу Вьетнамны бомбалаарын катап эгелээр дээн америк кыжанышкынга» ажыктыг боор турары билдингир деп, ол чугаалаан.

АКШ-тың чаңгыс тала-биле соксатканы Париж чөвүлел хуралдың ажылын доп-дораан катап эгелээрин революстуг Түр чазактың төлээлери негеп турарын ол база айыткан.

Дайзынга күштүг согуушкун

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамдан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, национал хосталга күштери америк-сайгон шериглерниң туруштарынче шаап халдаашкынын үргүлчүлеп турар.

Куангчи-Майлок хоорай чоогунда дайзынның база бир камгаладыг чери буза шаптырган. Ол ышкаш ук хоорайның мурнуу талазында чалча шериглерниң камгаладыг туружун патриоттар ракета, үгер-боо-биле база чылча шапкан.

Апрель 3-түң хүнүнде сайгончу шериглер Куангчи можунуң үш хоорайын: можу төвүн, а ол ышкаш ооң чоогунда Донгха болгаш Камло хоорайларны арай боорда камгалап алганнар. Ынчалза-даа дайзынның шериглери патриоттарның күштүг согуушкуннарынга шыдашпайн, оларны база каарының кырында келген. Ынчангаш Куангчи дээр шериг баазазын колдуунда көжүрүп аппарганнар.

«В-52» дээр аар бомбардировщиктер апрель 3-түң дүнезинде Куангчи можуже күштүг халдаашкынын үргүлчүлээш, хосталга күштериниң холунда турар девискээрлерже 500 тонна хемчээлдиг бомбаларны октаан.

Патриоттар апрель 3-түң хүнүнде үш америк вертолётту болгаш бир самолётту дүжүр аткан. Олар бүзээлеттирген сайгончу шериглерге деткимче кылырын оралдажып турган.

Мурнуу Вьетнамның өске-даа можуларында шыңгыы тулчуушкуннар база чоруп турар. Төп девискээрниң № 14 оруунуң чоогунда бир аэродромну патриоттар боолааннар. Апрель эгезинден тура хосталганың национал чепсектиг күштериниң дайынчылары Плейку болгаш Контум дээр хоорайларның кыдыынга дайзыннарның туруштарынче үзүк-соксаал чокка шаап халдап турар.

Ол ышкаш хосталга күштериниң дайынчылары Тхыатхиен можунуң Хюэ хоорайындан чүгле 25 километр черде дайын чорудулгазын база чедиишкинниг үргүлчүлеп турар. Ынчангаш чаңгыс апрель 1-ниң хүнүнде безин аңаа дайзынның 120 кижизин өлүрткен азы балыглаткан.

Тайнинь можуга патриоттуг күштер Сайгондан барык чүс километр хире черде бир баазаны болгаш камгаладыг черни эзелеп алгаш, ону чедиишкинниг камгалап турарлар.

Улустуң музыка

аас чогаалы

ӨӨРЕНИР, ШИНЧИЛЭЭР

Тыва улустуң музыка талазы-биле аас чогаалын өөрениири, ону чыыры, сайгарып көөрү чугула айтырыгларның бирээзи. Маңаа сонуургал чыл тудум улгадып турарының ужуру-даа ында. База бир чугула чүүл бо бүгүнү өөренип сайгарар специалист кадрларны белеткээри. Тываның музыка аас чогаалын улустуң амыдыралының өске талалары-биле бир деңге холбаштырып, оон уран-чечен онзагай чүүлдерин эртем талазы-биле өөренири кончуг чугула.

Музыка талазы-биле эртемниң кол адыры хөгжүм аас чогаалы боор турар. Композиторнуң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга музыка талазы-биле аас чогаалы эң-не улуг салдарлыг, ужур-дузалыг.

Тываның эртем-шинчилел институдунда аас чогаалының чыып бижикчилери улустуң ырларының сөзүн база аялгазын кедээ черлерден бижидип турар. Назы-хары улгады берген күүседикчилер колдуунда ук ырларны күүседип турары илерээн. Моон алгаш көөрге үе-шагдан бээр ырлажып келген улустуң чаңчыл болган ырлары чоорту чидип бээр чыдар аян бар.

Улустуң аас чогаалынга хамааржыр ырларны билир кижилер эвээжезе-даа, бистиң институттуң ажылдакчылары янзы-бүрү, харын-даа моон мурнунда билдинмейн турган, ырларны чондан хөй-биле бижидип ап турар.

Чоокта чаа Эрзин районга чораан ол черде ат-сураа алгаан ыраажылар-биле харылзажып, кожамыктар аялгалары болгаш тываларның эрги ырларының дугайын сонуургап таныштым. К. Шойжуң, Ч. Чимитхөө ышкаш ыраажылар-биле чугаалажырымга, олар кожамыктар ырлаарындан дадагалзаар болганнар.

Назы-хары кижи ортузу чеде бергеннер кайы-хамаан-чок ырлаары, ылаңгыя кожамыктаары, таарымча чок деп ол черниң улузу санап турар. Чүгле улуг байырлалдарда кудумчута ыткыр ырлажып болур.

Тыва улус үжүк-бижик үндезилеттинер ырак мурнунда-ла ырларны чораан. Оларның культуразының, амыдырал байдалының, хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш демиселиниң дугайын тодаргай херечилеп турар шынныг барымдаа ыры ол. Тывалар ырга ынак улус. Олар ажылдап, дыштанып, хөглеп тургаш-даа ырлажыр. Душтук кыстың чажын өрүп тура безин оон эш-өөрү ырлажып хөглеп тургулаан.

Бисте ырлар янзы-бүрү, оларның бирээзи өскезинден улам онза ышкаш сагындырар. Улустуң ырларында оларның күзел-чүткүлү илереттинген. Ыры база-ла өске-даа чүүлдер ышкаш салгалдан салгалче дамчып келген сагыш-сеткил байлаа. Ынчангаш тыва музыканы сайзырадырда улустуң ырларындан өөрениири кончуг чугула. Музыка талазы-биле аас чогаалын бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери барык-ла ажыглавайн турар. «Саян» ансамблиниң уран чүүл удуртукчулары композитор А. Чыргал-оол, Ф. Лесников болгаш өске-даа профессионал авторлар бо талазы-биле ажылдап турары эки.

Композитор кижи бодунуң республиказының аас чогаалын хандыр билбес болза, оон чогаалдарынга ажыглаан улустуң ырлары чеже-даа онзагай болза, музыкантының ажылдарында улусчу аян четпес болгулаар. Чамдык таварылгада ырлар тыва аяның мырыңай чидириптер таварылгалар безин бар.

З. НУРСАТ,
эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУУШКУНУ

Республика башкыларының ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга тураскааткан педагогиктиг номчулгалары школаларга өөредилге-кижизидилге ажылын моон соңгаар экижидеринге ужур-дузалыг болган.

Кызылдың педагогика институдунуң башкызы, педагогика эртемнериниң кандидады С. М. Коптева өөреникчилерни быжыг болгаш ханы билиг-биле чепсеглээринге орус дылды билириниң ажыктыының дугайында ол бодунуң савалынга чугаалаан. Орус дылдың башкылаашкыны тыва школаларда куду деңнелдиг болганындан, өөреникчилерниң физикага, математикага, химияга билии чавыс.

Республиканың педагогика номчулгаларынга Чаа-Хөлдүң, Сарыг-Септиң, Кызыл хоорайның ортумак школаларының башкылары идепкейлиг киришкенин Кызылдың башкылар билиин бедидер институттуң директорунуң оралакчызы А. Ойдан-оол демдеглээн.

Эртемнер аайы-биле номчулгалар база болган. Мен физика башкыларының номчулгаларынга кириштим. Өөреникчилерни физика эртеминге сонуургалын көдүреринге бодалгаларны ажыглап турарым дугайында өске школаларның физика башкылары-биле дуржулгам солуштум. Кичээлдерге, класстан дашкаар ажылдарга, темалыг кежээлерге физиканың бодалгаларын ажыглап турар мен. Физика кичээлдеринге амыдырал-биле холбашкан бодалгалар өөреникчилерге бойдуста болуп турар болуушкуннарны, тайылбырлап чаңчыгарынга кончуг ажыктыг. Ону бодаары өөреникчилерниң кичээнгейин, тура-соруун, бодамчалыг, угаангыр-сагынгыр чорукка кижизидеринге кончуг чугула. База ол ышкаш физика биле техника харылзаазын тодаргай чижек-биле көргүзерге дузалыг.

Физика кичээлдеринге эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин өөреникчилерге канчаар таныштырып турарының дугайында Кызылдың № 2 школазының башкызы В. Казанкова дуржулгазын солушту. Оон дуржулгазы солун. Башкының өөреникчилери эртем, техниканың чаа ажыдыышкыннарының дугайында демдеглел кылыр кыдыраашты кылып алган. Мындыг ажылды чорудары аныяк өскенни техникага хандыкшыдар болгаш школа дооскан соонда профессия шилип алырынга дузалыын башкы В. Казанкова чугаалаан.

Физика башкылары арга-дуржулгазын солушкан, ол ажылды экижидеринге практиктиг дузаны чедирери чугаажок.

К. БИЧЕ-ООЛ,
Чаа-Хөл школазының физика башкызы.

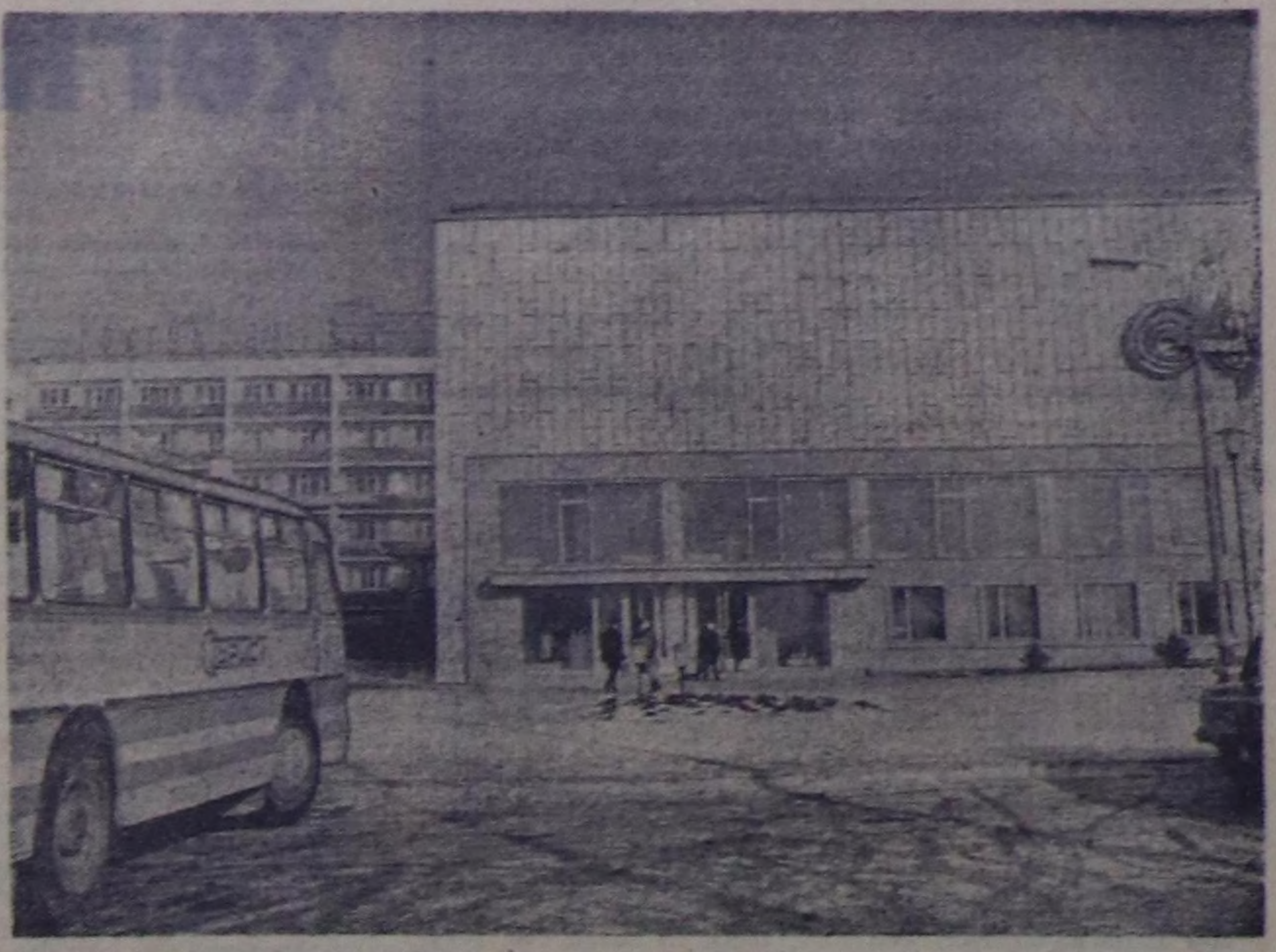

Ворошиловградтан Краснодонче орукта шил болгаш бетондан кылган каас-шимниг бажыңны туткан. Туризм болгаш экскурсиялар талазы-биле область чөвүлелиниң турист баазазын ол бажыңда тургускан. 242 орунунг «Турист» деп аалчылар бажыңы, 200 олуттуг ресторан, албан бажыңнары бар. Беш каът бажыңда бирээзинге-ле 2—3 кижи чыдар өрээлдер бар. Кинозал, столовая, делгем фойе. 1973 чылдан эгелээш комплекстиге Бүгү-эвилелдиң турисчи маршрудун кожар. Аян-чорукка хандыкшылдыглар чурттуң бүгү черлеринден аңаа келир.

ЧУРУКТА: турист баазазының нииити хевири.

Р. АЗРИЕЛЬДИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Аалчык Кара-Сал 1963 чылда башкы училищезин чедиишкинниг дооскаш, Мугур-Аксы 8 чыл школазынга башкылап эгелээн. Ол, ажылдап келген чылдарының дургузунда өөреникчилерге ханы болгаш быжыг билиглерни берип келген. Аалчык Кара-Сал 1971—1972 өөредилге чылында белеткел клазын хүлээп алган. Ында 34 кижи бар. Оларның хөй кезии 4—5 демдектерге өөренип турар.

Хөй-нииитичи, коммунист башкы Аалчык Кара-Сал клазынга 100 хуу өөредилгени чедип ап турар.

ЧУРУКТА: Аалчык Кара-сал кичээл үезинде.

Х. ОВУДАҢНЫҢ фотозу.

АНЫЯК НАТУРАЛИСТЕР

Чөөн-Хемчик районнуң Хөр-Тайга школазы бойдус-чурумалының талазы-биле кайгамчыктыг черде турар. Боду бүткен бойдус-чурумал кижиниң сеткил-сагыжын чайгаар-ла хөлзедип бээр.

Төрээн черин хайгаарап өөредир талазы-биле бо школаның аныяк натуралистери солун болгаш янзы-бүрү ажылдарны чорудуп келген. Оларны башкы Экер-оол Куулар удуртуп турар.

Хөр-Тайга школазында аныяк натуралистер ногаан үнүштерниң камгалакчылары — кушкаштар дээрзин эки билир. Ынчангаш олар кушкаштарны боттарынга чаңчыктырып ап, чемгерип хайгаарап турарлар. Ногаан үнүштерни камгалаар талазы-биле идепкейлиг аныяк натуралистерге Борис Монгуш, Давид Түлүш, Галя Ондар болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Мөген-Бүрен 8 чыл школазының өөреникчилери боттарының шефке алган № 1 хойжу бригадага улуг дузаны чедирип турар. Чижээ, Белек-оол Саая, Маша Саая авайларны карактап ажаарынга, кажаа иштин арыглаарынга, түс-туста улуг-хуузун киириштирген. Оларның өске өөрлери база-ла хойжу бригадага суглап берип, солун программалыг концерттерни көргүскен.

Мурнакчы хойжу Борбак-оол Иргит өөреникчилерни бодунуң бригадазынга ажылдаары-биле чалавышаан, мал ажылының хөгжүлдезиниң перспективтиг планы-биле таныштырган.

Өөреникчилер төрээн колхозунга ынак. Ынчангаш колхозтуң экономиказын эш Тараачын-оол күрүне планының күүселдези болгаш колхозтуң экономиказы, тоску беш чылдың планы-биле өөреникчилерни таныштырган.

Колхозтуң тускай эртемниглери болгаш хойжулары өөреникчилерни хой ажылынга өөредип, оларга ажыктыг сүмелерни берип турар. Ол ышкаш аныяк натуралистер кодээ ажыл-агыйның улуг сонуургал-биле өөреныринге чүткүлүн салган. Бо талазы-биле эң-не идепкейлиин 6 «б» класстың өөреникчилери көргүскен. Олар фенологтуг хайгааралдарны чорудуп, «Юннат» деп хана солунун база үндүрүп келген.

Аныяк натуралистер башкы Морган Сержиниң удуртулгазы-биле төрээн колхозунуң амыдыралын ханызы-биле өөренип турарлар.

Н. ТУЛИНА.

КҮШ-АЖЫЛДЫ МАГАДЫЛААН

Кижи болгаш хоойлу

РСФСР-ниң Дээди Совединиң эрткен чылдың декабрьда хүлээп алганы РСФСР-ниң күш-ажыл дугайында Хоойлуларының чаа Колекизи бо чылдың апрель 1-ден эгелеп күштүг болган. Аңаа хамаарыштыр юристиң консультациязын мында парлаан.

Юристиң консультациязы

РСФСР-ниң күш-ажыл дугайында Хоойлуларының чаа Кодекизи Россия Федерациязының күш-ажыл хоойлужудулгазында кол черни ээлеп турар. Чаа Кодекс дараазында 18 эгеден тургустунган:

нииити байдал, коллективтиг керээ, күш-ажыл керээзи, ажыл шагы, дыштанылга, ажыл төлевири, күш-ажыл нормазы болгаш кылган ажылдың доктааткан өртээ, компенсация болгаш магадылал, күш-ажылдың сагылга-чуруму, күш-ажыл камгалалы, херээженнерниң күш-ажылы, аныяктарның күш-ажылы, ажылдавышаан өөренип турар ажылчын, албан-хаакчыларга тыпсыр чиигелделер, күш-ажыл маргылдаазы, профэвилелдери, ажылчын албан-хаакчыларның бүдүрүлгелерни башкарарынга киржилгези, күрүнениң социал хандырылгазы, күш-ажыл дугайында хоойлужудулганы сагыыры дээш хайгаарал болгаш контроль.

Үстүнде айыттынган эгелерниң чүүл бүрүзү хамаатыларның эргелерин магадылаарын күштелдиреринче угланган. Чижээ, Кодекстиң ийиги чүүлүнде ажылчын, албан-хаакчыларның күш-ажыл талазы-биле кол эрге, хүлээлгелерин быжыглаан. Оон иштинде ССРЭ хамаатыларының Конституция ёзугаар эргелерин улам быжыглаан. Күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыыры, улустуң өнчүзүнге камналгалыг болуру, доктааткан күш-ажыл нормазын күүседири бүгү ажылчын, албан-хаакчыларның хүлээлгези болур дээрзин ында айыткан.

Социал-культура болгаш чуртталга-амыдырал хандырылгазынга хамаарыштыр чиигелделерни, артык эргелерни тыпсырын дүрүмчүткен. Бүдүрүлгеге албан-хүлээлгелерин үлегерлиг күүседип турар, социалистиг чарышка эки чедиишкиннерлиг, хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылдап келген кижилер онза үнелелдиг эргелиг. Санаторийлерге, дыштанылга бажыңнарынга баар путёвкаларны оларга хамыкты мурнай бээр, чуртталга байдалын экижидери-биле олурар бажың-балгат-биле мурнай хандырарын шиитпирлээр.

Ак сеткилдиг эвес ажылдап, ажыл шагы үзер, ажылды чуду каралап база үрей кылыр, чалгаа, ажылга ызырынмас ажылдакчыларга ындыг чиигелделерни тыпсырын кызыгаарлаары азы шуут тывыспазын көрген.

«Күш-ажылдың сагылга-чурумунуң дугайында» эге чаа Хоойлуларда бар. Шынчы, ак сеткилдиг ажылдаары, күш-ажылдың чурумун сагыыры, администрацияның айтыышкынын чогуур үезинде күүседири, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, продукцияның шынарын экижидери, технологтуг чурумну, күш-ажыл камгалалының талазы-биле негелделерни, бүдүрүлгениң арыг-шевери болгаш техниканың айыыл чок чоруун сагыыры, социалистиг өнчүнү камгалаары болгаш быжыглаары ажылчын, албан-хаакчыларның хүлээлгези болурун ында айыткан. Ажылдакчыларга шаңнал, макталды тыпсырын дүрүмчүткен.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээни дээш ажылдан үндүреринге чедир хемчег алырының чурумнарын чаа Хоойлуларда тодаргай айыткан.

«Ажылга хүлээп алырының магадылалы» деп чаа чүүл бо Хоойлуларда бар. Ажылга хүлээп алырындан чөптүг чылдагаан чокка ойталаар чорукту хоруур дээрзин ында айыткан. Ажылчын, албан-хаакчыларны өске ажылче шилчидерде чамдык өскерлиишкиннерни чаа Хоойлуда киирген. Өске ажылче түр шилчидерде ажылчын, албан-хаакчыларның чөпшээрели чокка чылдың иштинде бир ай чедир хуусаалыг шилчидип болур. Күш-ажылдың керээзинде көрдүнмээн ажылды күүседирин ажылчын, албан-хаакчылардан администрация чери негээр эрге чок.

Эрги Хоойлулар ёзугаар ийи ай дургузунда аараан ажылдакчылар ажылынга хевээр артар турган болгай. Чаа Хоойлуларда ол хуусааны дөрт ай чедир узаткан. Херээженнерге божуур мурнунда болгаш божаан соонда бээр шөлээни маңаа санавас. Ажылдап тургаш кемдээн азы профессионал аарыгның уржуундан күш-ажыл кылыр аргазын чилиргенде оон кадыы сегиже чедир азы инвалид болуру тургустунгуже ажылдаар чери хевээр артар.

Профэвилел организациязының негелдезин ёзугаар ажылдан үндүрген таварылгада ажылдакчы үстүнде турар профэвилел органынче хомудап болурун чаа Хоойлуларда көрген. Ол чер ону үзе шиитпирлээн турар. Ындыг маргылдааны суд органынга көрбес.

Чаа Хоойлуларда шөлээ дугайында элээн өскерилгелерни киирген. Чыл санында 15 ажыл хүнүнден эвээш эвес шөлээ алыр эргени быжыглаан. Күрүнениң болгаш хөй-нииитичи хүлээлгезин күүсеткени дээш шаңнал хевирлиг немелде шөлээни улусчу эки тура дружиналарының кежигүннеринге, назы четпестерниң хөй-нииити кижизидикчилеринге, өрт камгалалының эки тура дружиналарының кежигүннеринге болгаш өске-даа активчилерге бээрин дүрүмчүткен. Ажылдакчыларның эки дыштаныр эргезин хандырар дээш шөлээни акша компенсациязы-биле солуурун хораан. Ажылдакчыга шалыңын төлевейн кыска үеде шөлээ берип болурун чаа Хоойлуда бир-ле дугаар көрген. Ажыл хүнүн неделяда 41 шактан, ажыл шагындан дашкаар ажылдаарын ийи хүн улаштыр 4 шактан, чылда 120 шактан ажырып болбазын дүрүмчүткен.

Кодекстиң 49-ку чүүлүн ёзугаар хүнде долу эвес ажыл хүнүнде ажылдап болур байдалды тургузуп, ажылдаан шагы-биле шалыңын төлеп бээри көрдүнген. Шөлээ алырынга, ажыл стажын санаарынга ол кандыг-даа кызыгаарлаашкын болбас. Инвалидтерниң, бажың ээлери херээженнерниң, пенсионерлерниң бүдүрүлгеге ажылдаарынга ол эптиг байдалды тургузар.

Мурнунда Хоойлу ёзугаар чамдык ажылдакчыларны ажылдан үндүрерде ийи неделя бурунгаар сагындырар азы ийи неделяның акша дузаламчызын төлээр турган. Чаа Хоойлулар-биле ам чүгле ийи неделяның дузаламчызын төлээр.

Күш-ажыл маргылдаазының дугайында элээн өскерилгелерни киирген. Ажылчын, албан-хаакчылар профэвилел комитединиң чөпшээрели-биле ажылдан үндүрткен дугайында судка дөрт неделде кииреринин доктааткан. Моон мурнунда ажылдан шын эвес үндүрткен таварылгада ажылдаваан үезин 20 хонук ажыл хүнүнүң хемчээлинге төлээр турган болза, ам үш ай чедир үениң хемчээлинге төлээр. Ажылчын ийикпе албан-хаакчы кижини ажылдан дүрүм чок үндүргенинге буруулуг албан-дужаалдыг кижи албан черинге чедирген когаралды моон мурнундаазындан улуг хемчээл-биле, тодаргайлаарга үш айның шалыңы хире хемчээлге эгидип бээрин көрген.

Херээженнерниң ажылдаар эргезин бүрүн хандырарының дугайын чаа Хоойлуларда тодаргай айыткан. Сааттыг херээженнерни, чаш уруг эмзирер иелерни, бир хар чедир уругларлыг херээженнерни ажылдан үндүрерин хораан. Сааттыг херээженнерниң ап турган ортумак шалыңын эмчиниң түңнелин ёзугаар хевээр арттыргаш чиик ажылче шилчидер.

«Аныяктарның күш-ажылы» деп эгеде аныяктарның эрге-ажыктарын камгалап турар. 18 харлан биче назылыгларга дүнеки, ажыл шагындан дашкаар аар ажылдар кылдырарын хораап, оларны ажылдан үндүрер таварылгада профэвилел комитединиң, назы четпестер херектериниң талазы-биле район комиссиязының чөпшээрелин алырын айыткан.

«Өөренмишаан ажылдап турар ажылчын, албан-хаакчыларга тыпсыр чиигелделер». Бо эгеде кежээки школаларның өөреникчилериниң ажылдавышаан өөреныринге таарымчалыг байдалдарны бүрүнү-биле тургузуп бээрин, ажыл төлевирин хевээр арттырарын айыткан. Профтехучилище, техникум, дээди өөредилге черин дооскан специалисти оон мергежилинге таарыжыр ажыл-биле ыяап-ла хандырар.

Чаа Хоойлулар хамаатыларның дыштанылгазынче, кадыын камгалаарынче онза сагыш салып, үре-түңнелдиг ажылдап болур аргазын херек кырында магадылап турар. Күш-ажылчы эргелерниң болгаш күш-ажылчы хүлээлгелерниң чаңгыс аай болуру — бистиң амыдыралывыстың эң чугула принциви ол болур.

Хоойлуларны хажык чокка сагып күүседири — хамаатының бүрүзүнүң хүлээлгези.

Б. БЮРБЮ,
Тыва АССР-ниң Дээди судунуң коллегия кежигүнү.

Бистиң бот-тывынгыр уран чүүлүвүс

Бистиң совхозта уран чүүлге сонуургалдыг кижилерниң саны чыл келген тудум-на көвүдеп турар. Оон тодаргай чижээн саннар, көргүзүглер бадыткаан. 1971 чылда совхозка үш агитбригадада хову турлагларында механизаторларга, ырак-узак кодааннарда малчыннарга, дыштанылга черлери Челер, Дус-Хөл, кожавысыта суурлар Межегей, Сосновка, Элегес, Кочетов, Бай-Хаак болгаш өске-даа черлерге боттарының белеткеп алганы солун программалыг концерттерин көргүскүлээн. 1971 чылда 115 концертти, 28 шиини ажылчы чонга бараалгаткан.

Эрткен чылын район төвү—Бай-Хаак суурга болуп эрткен колхоз, совхозтар, коллективтерниң уран чүүл көрүлдезинге бирги черни алган бис.

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга алдар болдурган, бистиң суурга болуп эрткен уран чүүл көрүлдезинге чеди коллектив киришкен. Оларның иштинден бирги черни сүт-бараан фермазы алган. Оон удуртукчулары О. Ондар, Э. Кенден бо коллективтиң уран чүүл киржикчилериниң ажылын эки башкарып турар.

Бистиң бо совхозта амгы үеде алды чүс ажык кижи кудумчу, квартал, өг-бүле концерттеринде, бот-тывынгыр уран чүүлде хаара туттунган. Бот-тывынгыр уран чүүлге саанчыларның, механизаторларның киржилгези эки.

Нөрүлдеге тиилекчи болуп шилиттинген коллективтерни, кварталдарны, кудумчуларны совхозта партком, ажылчын комитеди, комсомол комитеди өртектиг чүүлдер-биле шаңнап, мактап турар. Ынчангаш бот-идепкей бедик.

Бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге Кызыл-Тас Оюн, Каадыр-оол Монгуш, Оттук-оол Ондар, Шургу Сарыглар, Наташа Монгуш, Александр Монгуш болгаш өске-даа онон кижилер идепкейлиг чоруун көргүзүп келген.

Совхозтуң Культура бажыңында шииниң, хөйнүң ырызының, танцының бөлгүмнери доктаамал ажылдап турар. Оон киржикчилери — янзы-бүрү профессияның кижилери.

Аңгы-аңгы темалыг кежээлер, байырлалдар эрттиреринге сонуургалдыг бис. Бо чылын бистиң Культура бажыңынга бир байырлал онзагай солун болган. Ол байырлал үезинде идик-хептериниң, аъш-чемнериниң делгелгези болгаш национал оюннар — тевек, кажык, баг кагары, каргыраа, сыгыт салыры чыылган чонну сонуургалын хайныктырган.

Бо эки чаңчылдарны бистиң «Тиилелге» совхозтуң ажылчыннары улуу-биле деткээн.

Б. КУЖУГЕТ.

Таңды район.

телевидение

АПРЕЛЬ 5-ТЕ

МОСКВАДАН

17.05—**«АКШ: барыын үзел айыылдыг». «Хоозун болгаш боттуг чүүлдер».** Бүгү-эвилелдиң радиозунуң болгаш телевидениезиниң политиктиг тайылбырлакчызы Валентин Зорин дамчыдылганы чорудар. 17.40 — **«Танцылаарынче чалалга».** 18.10 — Сөөлгү медээлер. **18.15—ССРЭ-ниң бут бөмбүүнге чемпионады. «Заря»** (Ворошиловград) — **«Динамо»** (Киев). Ворошиловградтан дамчыдылга. Ийиги кезээ. (Бижидилге).

КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер (орус дылга). 19.15 — Мультфильм 19.25 — **«Үе-чергениң биографиязы».** Дамчыдылга. 20.00—**«Экрандан чаңгыланган музыка».** Кыска фильм. 20.10—Телемедээлер (тыва дылга).

МОСКВАДАН

20.30 — Г. Успенский — **«Растеряевтиң кудумчузу».** Телешииниң баштайгы үндүрүлгези. Бирги кезээ. 21.35—**ССРЭ-ниң спортчу гимнастикага чемпионады.** Киевтен дамчыдылга. (Бижидилге). 23.00—23.30 — **«Үе».** Информастыг программа.

агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас. Барыын угланыышкынның хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг черлерге 0, өскелеринге 5—10 градус чылыг болур. Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агаарның температуразы 7—9 градус чылыыр.

Редакторнуң оралакчызы Б. Н. КАРАШПАЙ.

КИНО

АПРЕЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«25 дугаарлыг камерадан үрүт»** 9.50, 11.40, 13.30, 15.20, 17.10, 19, 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Рудобель республика»** 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Динго деп черлик ыт»** 9.30, 11.20, **«Байырлыг, көге-бугалар»** 13.40, 15.30, **«Дузалаткан Шапаву»** 17.20, 19.10, 21 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Ынакшыл болгаш өлүм дугайында хроника»** 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Атаманны чок кылганы»** (1-ги, 2-ги кезектери) 20 шакта.

Республиканың тудуглары чалап тур

Күш-ажыл курлавырларын ажыглаар талазы-биле органнар республиканың чаа тудугларынга ажылчыннар хүлээп алырын чарлап тур.

Хүлээп алырының негелделери болза:

Ийи чыл хуусаалыг күш-ажыл керээзин ажылчыннар чарган таварылгада, «Тыва кедээ тудуг» трестиң тудуг организацияларының дараазында чарыгдалдарны төлээр:

— Дөрт хуусаада үзүктеп бээр, эгитпес 200 рубль түңнүг дузаламчы;

— Чурттап турган черинден көжүрер чарыгдалдар.

Хандырар чүүлдери болза:

— Бот кижилерни чаагайжыттынган нииити чуртталга бажыңнарынга орун-дөжек-биле;

— Ажылчын идик-хеп болгаш хер-херекселдер-биле.

Аныяк ажылчыннарны ажылдатывышаан, ажылчын тускай мергежилдерге өөредип органызастаар.

Ажылдаарын күзээн кижилер дараазында документилерни боттарынга ап алыр: чурттап турар черинден үндүр бижиткен паспорт, шериг биледи болгаш күш-ажыл дептери.

Келир черлери: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 38, Күш-ажыл курлавырларын ажыглаар эргелел чери. Чадаана хоорайга болгаш Кызыл-Мажалык суурга райкүүскомга келгеш, ажылга тургузарынга бүзүреттирген кижиге даңзыладыр, оон өске районнарга райкүүскомнарга келир.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда
6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00445.